

Tafsir Dergisi - Tafsir Journal

e-ISSN: 2792-078X

Cilt/Volume: 3, Sayı/Issue: 2 (Kasım/November 2023): 18-41

Hıfzı Korumanın Önemi -Bazı Uygulama ve Tavsiyeler- The Importance Of Preserving Memory - Some Practices And Recommendations-

Doç. Dr. Ömer ÖZBEK

Doç. Dr. Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Kıraat Anabilim Dalı
Erciyes University, Faculty of Theology, Department of Qiraat, Kayseri, Türkiye
e-mail: omeroz@erciyes.edu.tr orcid. org/0000-0001-7668-1701

Gamze Çevik

İlahiyatçı, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
Theologian, Erciyes University, Faculty of Theology, Kayseri, Türkiye
e-mail: cevikgamze017@gmail.com orcid. org/0009-0006-4962-684X

Makale Bilgisi/Article Information
Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Received: 10.09.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 05.11.2023
Yayın Tarihi/Pub Date: 30.11.2023

Atıf/Cite as

Özbek, Ömer. Çevik, Gamze. Hıfzı Korumanın Önemi -Bazı Uygulama ve Tavsiyeler-, Tafsir Dergisi 3/2 (Kasım 2023), 18-41
Özbek, Ömer. Çevik, Gamze. The Importance Of Preserving Memory - Some Practices And Recommendations-, Tafsir Journal 3/2 (November 2023), 18-41

İntihal/Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. Published by Tafsir Journal, Turkey. <http://www.tafsirdergisi.com/index.php/tafsir/index>
Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

Hıfzı Korumanın Önemi -Bazı Uygulama ve Tavsiyeler-

Öz

Kur'an-ı Kerim ile insanın iletişimi onu tanıması, okuması, hıfzı ve anlama çabası şeklinde ifade edilebilir. Bunlar içinde hıfz Kur'an'ın baştan sona ezberlenmesini ifade eder. Hıfzı koruma en az hafızlığı tamamlama kadar önemlidir. Kur'an lafız ve mana bakımından çok zengin bir kaynak olduğu için onun ezberlenmesi; ondan ömür boyu istifade edebilmek için de ezberinin muhafaza edilmesi çok mühimdir. Daha çocuk yaşta hafızlık yaparak Kur'an'ı baştan sona ezberleyen hafızlar, bu ezberlerini ömür boyu muhafaza konusunda endişeler taşımaktadır. Bu çalışmanın konusu, hafızlığın muhafaza edilmesine dair bazı önemli hususlar ve hıfzı korumanın bir takım uygulamalarıdır. Çalışmanın amacı ise hafızlığı muhafazanın önemini vurgulamak ve bu konuda farkındalık oluşturacak uygulama ve önerilerle hafızların muhafaza sürecine katkı sağlamaktır. Her dönemde hafızlıkla ilgilenen kimseler Kur'an'ı ezberledikten sonra onu korumayı çok önemli görmüşler ancak onunla ilgili uygulamalara yönelmede yeterince gayret gösterememişlerdir. Konuyla ilgilenen araştırmacılar özellikle geç dönemde yazılmış bazı kitaplarda hafızlığı korumaya dair değişik uygulama önerileri ortaya koymuşlardır. Bu uygulamalar arasında ezbere ve yüzünden mukabeleler okumak, hatimle teravih namazı kaldırmak, her gün düzenli bir şekilde bir cüz tekrar yapmak ve kişinin hafızlığını aktif olarak kullanabileceği bir meslek seçmek gibi hususlar zikredilebilir. Bunların öncesinde sağlam bir ezber süreci geçirmek ve hafızlık tamamlanınca ilk kuvvetlendirmede çok sayıda tekrar yapmak koruma sürecine sağlam bir zemin hazırlayacaktır. Bu çalışmada yer verilen uygulamalar bir makalenin sınırları içerisinde kaldığından hıfzı korumanın tüm uygulamaları yerine bunlardan yalnızca etkili oldukları düşünülen bir kısmı ele alınmıştır. Sonuç olarak hafızlığın muhafaza edilmesine dair bazı önemli hususlar açıklığa kavuşturulmuş ve hafızlara hafızlığı muhafazanın önemini vurgulanmış olması düşünülmekte; bu konuda farkındalık oluşturularak uygulama ve önerilerle hafızlığın muhafazasına katkı sunulmuş olması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kiraat, Kur'an, Hafızlık, Hıfzı Koruma, Hafızlığı Unutmama.

The Importance of Preserving Memory - Some Practices And Recommendations-

Abstract

Human communication with the Holy Qur'an can be expressed in the form of recognizing it, reading it, memorizing it and trying to understand it. Among these, hifz refers to the memorization of the Qur'an from beginning to end. Preserving the memory is as important as completing the memorizing. Since the Qur'an is a very rich source in terms of wording and meaning, after memorizing it; in order to be able to benefit from it for a lifetime, it is very important to preserve its memorization. *Hafiz*, who memorized the Qur'an from beginning to end at a young age, has concerns about preserving these memorizations for life. The subject of this study is some important issues regarding the preservation of hafizah and some practices of preserving it. The aim of the study is to emphasize the importance of preserving hafizah and to contribute to the preservation process of hafiz with practices and suggestions that will raise awareness on this issue. Those who were interested in hifz in every period considered it very important to preserve the Qur'an after memorizing it, but they could not show enough effort to make practices related to it. Researchers interested in the subject, especially in some books written in the late period, have put forward various practical suggestions for the preservation of memory. Among these practices, issues such as reciting by heart and face, performing tarawih prayers with hatim (ending the Quran's reading, khatim), repeating a juz (a piece of Quran with every twenty pages) regularly every day, and choosing a profession in which one can actively use his memory can be mentioned. Having a solid memorization process before these and doing a lot of repetitions in the first reinforcement when the memorization is completed will prepare a solid ground for the protection process. Since the applications included in this study are within the boundaries of

an article, only some of them, which are thought to be effective, will be discussed instead of all the applications of the protection of memory. As a result, it is thought that some important issues regarding the preservation of hafizah have been clarified and the importance of preserving hafizah has been emphasized; it is hoped that by raising awareness on this issue, it is hoped to contribute to the preservation of hafizah with practices and suggestions.

Keywords: Qiraat, Qur'an, Memorization, Hifz Maintaining, Hifz Remembering.

GİRİŞ

Kur'an Allah kelmamıdır. Kendisi bir te'lif olmamakla beraber İslâmî ilimler içerisinde kendisinden sonra te'lif edilen eserlerin en önemli ve en temel kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir. Müslümanlara göre Allah'ın mahlûkata olan üstünlüğü nasıl ise Kur'an'ın diğer eserlere olan üstünlüğü öyledir. Bunun şuurunda olan Müslümanlar Yüce Kitab'ın indirilmeye başlamasından itibaren onu ezberleme gayreti içinde olmuşlardır.

Hafızlık; Kur'an-ı Kerim'i hiçbir sure ve ayet eksik bırakmaksızın baştan sona kadar tam olarak ezberlemektir. Bu eylemi yapan kişiye hafız denir.¹ İslâmî literatürde hafız kelimesi hadis ve Kur'an alanlarında kullanılmış olmasına karşılık Türkiye'de hafız denilince ilk akla gelen Kur'an'ı baştan sona ezberleyen kişidir.²

Kur'an'ı ezberlemek onu korumanın yollarından biridir. Allah Teâla "*Kur'an'ı, kesinlikle biz indirdik; Elbette onu yine biz koruyacağız.*"³ buyurmuştur. Taberî (ö. 310/923) buradaki zikirden maksadın Kur'an olduğunu, Kur'an'a karşı gelecekte vuku bulması muhtemel bir müdahale için onun muhafazasının söz konusu edildiğini⁴ ifade etmiştir. İlk günden bugüne Müslümanlar, Kur'an'ı daha çok ezberleyerek, sonraları da hem ezberleyip hem de yazıya geçirerek aslı şekliyle korumaya gayret etmişlerdir. Nitekim Yüce Allah'ın vaat ettiği ilâhî Kelâmı korumanın en etkin yolu ezberlenmek suretiyle sadırlarda; yazılmak suretiyle de satırlarda muhafaza edilmesidir.⁵ Çünkü sadırlar hiçbir düşman ve art niyetlinin erişemeyeceği en güvenilir yerlerdir.

Kur'an-ı Kerim'i hıfz etmek sıradan bir ameliye değildir. Milyonlarca Müslüman, hacminin büyüklüğüne, surelerinin çokluğuna ve ayetlerinin birbirine benzemesine rağmen bu mukaddes kitabı ezberlemişlerdir. Bunların bir kısmının okuma yazma dahi bilmeden Kur'an'ı dinleme ve telkin ile ezberlediği de görülmüştür. Bununla beraber okuma yazma bilse de anadil olarak Arapça konuşmayan ve yazmayan birçok topluluğun da Kur'an'ı Kerim'i nazil olduğu şekliyle okuyup ezberledikleri müşahede edilmiştir.⁶ Tüm bunlar Kur'an'ı ezberlemenin kolaylığını gösterir ve onun Allah katından ilâhî bir mucize ve Rabbanî bir hüccet olduğunun göstergesi olarak kabul edilebilir.⁷ Bu sebeple Hz. Peygamber'in (s) ümmeti için "onların incileri göğüslerindedir"⁸ denilmiştir. Bu seçkin ümmet Kur'an'ın ilk vahyinden itibaren onu ezberlemeye başlamışlardır.

Hz. Peygamber (s) zamanında Kur'an vahyinin yazı ile tespiti yapılmakla birlikte ezberlemeye daha çok önem verilmekteydi.⁹ Zira Hz. Peygamber'in (s) en çok önem verdiği işlerden biri de Kur'an-ı Kerim'i ezberlemek ve ezberletmektir.¹⁰ Cebrail (as) vahyi tebliğ

¹ Nebi Bozkurt, "Hâfiz", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (DLA)*, İstanbul, 1997, 15/74.

² İhsan Toker, *Hafızlık Anlam ve Deneyim* (Ankara: Fecr Yayınları, 2017), 11.

³ el-Hicr 15/9.

⁴ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, (Kahire: Dâru Hicr, 1422/2001), 14/7.

⁵ Mehmet Ali Sarı, *Kur'an Tilavetinde Türk Tavrı ve Merhum Temsilcileri* (İstanbul: Mihrabad Yayınları, 2023), 17.

⁶ Ragıp es-Sercani, *Kur'an'ı Nasıl Ezberlersin?* (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2019), 17.

⁷ el-Kamer 54/17, 22, 32, 40.

⁸ Muhammed Abdülazim Zürkani, *Menahilü'l-irfan fi ulumi'l-Kur'an* thk. Ahmed Şemdüddin, (Beyrut: Darü'l-Fikr, 1988), 1/242.

⁹ Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (Ankara: İsam Yayınları, 2019), 26-27.

¹⁰ Ali Osman Yüksel, *İbn Cezeri ve Tayyibetün'n-Neşr* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 68.

ederken Hz. Peygamber'in (s) vahyin hiçbir kelimesini kaybetmemek ve bir an önce ezberlemek için acele ettiği bilinmektedir. Bu durum, Kur'an-ı Kerim'de şöyle anlatılır: "Rasûlüm! Sana vahyedilen ayetleri hemen ezberleyip bellek için dilini kıpırdatma. Çünkü onu senin kalbinde toplayıp ezberletmek de onu dilinde akıtıp okutmak da bize aittir."¹¹ Buradan anlaşıldığına göre Yüce Allah Kur'an'ı kolay biçimde Hz. Peygamber'in (s) hafızasına yerleştirmiştir. Hz. Peygamber (s), Kur'an'ı Kerim'in sure ve ayetleri inzal edildikçe ezberlemek ve ezberletmekle kalmayıp onları aynı zamanda vahiy kâtiplerine de yazdırmıştır.¹²

Gerek Hz. Peygamber'in (s) ve gönderildiği toplumun ümmi olması gerekse yazı vasıtalarının temininde güçlük çekilmesi¹³ ezberlemeyi gerekli kılmıştır. Daha sonraki dönemlerde yazı kullanımının yaygınlaşmasıyla Kur'an nüshaları çoğalmış ve bu gelişme Kur'an'ın yazı yoluyla da muhafaza edilmesine imkân sağlamıştır. Bunun sonucu olarak hafızlığa olan ilginin azalması beklenirken aksine bu ilgi giderek artmıştır. Bu artmanın nedeni S. Cebeci tarafından "Kur'an'ı ezberlemenin yazılarak muhafaza edilmesinden daha kutsal bir iş olarak görülmesi"¹⁴ olarak belirtilmiştir. Velhasıl inanan insanlar Kur'an'ın muhafazasında, kâğıt ve benzeri malzemelere ihtiyaç duymuş olsalar da bu hiçbir zaman onu korumanın tek yolu olmamıştır. Bunun yanı sıra onlar, Kur'an'ı ezberlemiş ve daima kalplerinin en güzide köşesinde yaşatmışlardır. İslâm'ın ilk dönemlerinden bu yana devam eden hafızlık geleneğinin oluşmasında Hz. Peygamber'in teşvik edici hadisleri de rol oynamıştır.¹⁵ Buradan hareketle denilebilir ki teşviğe uyarak hafız olmak isteyenler bu işi rastgele yapmamalı ve bir hafızlık eğitiminden geçmelidirler.

Hafızlık eğitimi belli süreçleri içermektedir. Bu süreçler hafızlığa karar verme, başlama, hafızlığı sürdürme, bitirme ve muhafaza şeklinde ifade edilebilir. Çalışmanın konusu olan hafızlığı muhafazanın hafızlık süreçleri arasında en önemlilerinden biri olduğunu düşünmekteyiz.

Hıfz, ezberlenenin korumak için devamlı olarak yapılan tekrarlarla sürekli gayret sarf etmeyi gerektiren bir kazanımdır. Nitekim Hz. Peygamber (s) Kur'an-ı Kerim'i ezberleyen hafızları, hafızlıkta devam gerektiği konusunda uyarılmış, onlara Yüce Kitab'ı daima tilavet etmelerini, aralarında müzakere yapmalarını tavsiye etmiş ve Kur'an'ı tekrar etmedikleri takdirde ezberledikleri ayetlerin unutulmasının, develerin bağlarından boşanıp kaçmasından daha şiddetli ve süratli olacağını haber vermiştir.¹⁶ Hadis âlimi İbn Hacer, Hz. Peygamber'in (s) Kur'an hafızına yapmış olduğu bu ikazda özellikle deve zikredildiğini söylemiştir. Bunun gerekçesini ise deve evcil hayvanlar içinde sahibinden en çok kaçan ve en zor yakalanandır,¹⁷ şeklinde belirtmiştir.

İslâm dininde Kur'an'ın ezberlenmesi ne kadar teşvik edilmişse ezberlenen Kur'an metninin unutulması da o derece yerilmiştir.¹⁸ Buna "Ama her kim Benim zikrim (ve öğüdüm olan Kur'an-ı Kerim)den yüz çevirir (de, ona uymaz ve buyruğuyla amel etmez)se, gerçekten onun için (dünyada ve kabirde) pek sıkıntılı bir yaşam vardır. Kıyamet gününde ise Biz onu kör bir şekilde (huzurumuza) haşredeceğiz."¹⁹ mealinde olan ayet delil sayılmıştır. Yine,

¹¹ el-Kıyâmet 75/16-17.

¹² Bk. Musa Carullah Bigiyef, *Kur'an ve Mushaflar Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 74.

¹³ Muhsin Demirci, *Kur'an Tarihi* (İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 2020), 112.

¹⁴ Suat Cebeci - Bilal Ünsal, "Hafızlık Eğitimi ve Sorunları" *Değerler Eğitimi Dergisi* 4/2 (2006), 28.

¹⁵ Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419), Fezâilü'l-Kur'ân 8; Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *es-Sünen*, (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1419), Fezâilü'l-Kur'ân 18. Bu tür rivayetlerle ilgili genel birtakım değerlendirmeler için bk. Mesut Çakır - Yavuz Horoz, "Hafızlığı Teşvik Eden Hadisler Üzerine Genel Bir Değerlendirme" *KAÜF Dergisi* 5/9 (2018), 118-140.

¹⁶ Buhari, *es-Sahih*, Fezailü'l-Kur'an 14, (No. 5033); Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1422), Salatü'l-Müsafirîn 23, (No. 1791).

¹⁷ İbn Hâcer el-Askalanî, *Fethü'l-bârî şerhu sahîhi'l-Buhârî*, (Beyrut: Dâru'l-Mârifet, 1426), 4/7983.

¹⁸ Detaylı bilgi için bk. Ahmet Madazlı, "Öğrenilen, Ezberlenen Sure ve Ayetleri Unutmak", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1986), 269-282.

¹⁹ Tâhâ 20/124.

“Kişinin, mescitten dışarı çıkardığı toza toprağa varıncaya kadar, ümmetimin alacağı mükâfatlar bana gösterildi. Yine bana ümmetimin günahları da arz edildi ki, kulun kendisine (nimet olarak) verilen bir sure veya ayeti unutmamasından daha büyük günah görmedim”²⁰ hadisinden dolayı Kur’an hıfzını unutmak büyük günah sayılmıştır. Hadiste geçen “Kur’an’dan bir sure veya bir ayet kendisine verilip” sözüyle ezberlemenin kast edildiği “veya” kelimesinden muradın ise muhtelif ayetler verildikten sonra onları unutan olduğu²¹ belirtilmiştir.

Kur’an-ı Kerim’i unutma dünyaya dalıp onu rafa kaldırmakla ve Kur’an’ın yasaklamış olduğu şeylerle meşgul olmakla meydana gelmişse bunun günahının affedilmesinin zor olduğu²² belirtilmektedir. Bundan dolayı Yüce Kitab’ın ayetlerini unutan kimse hafızlığını muhafazaya yönelmeli, hıfzını kuvvetlendirmeli ve önceki halinden ötürü de tevbe etmelidir. Fakat Kur’an dinin emretmiş olduğu cihat gibi bir meşguliyetten veya tilavete mani bir hastalıktan dolayı unutulmuşsa kişinin mazur sayılması ve affedilmesi umulmaktadır. Herhangi bir özürlü olmadan Kur’an’ı unutmak ilâhî cezayı gerektirmektedir. Bu konu ile alakalı olarak tabiin âlimlerinden Dahhak b. Müzahim’in (ö. 105/723) “Kur’an’ı ezberleyen herkes (eğer onu unutmussa) mutlaka işlediği bir gûnahtan dolayı ezberlediğini unutmıştır.” sözü ince bir kavrayışı ortaya koymuştur. Dahhak daha sonra “Başınıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir”²³ ayetini okumuş ve şöyle demiştir: “Hangi musibet, Kur’an’ı unutmaktan daha büyüktür ki?”²⁴

1. HAFIZLIĞIN MUHAFAZA EDİLMESİ

Kur’an-ı Kerim’i ezberledikten sonraki aşamanın onu tekrar edip ayetleri kuvvetli bir şekilde zihne yerleştirmek olduğu söylenebilir. Bu aşama, hıfzı muhafaza olarak adlandırılabilir. Birkaç kısımda inceleyeceğimiz bu konuya önce hafızlığı tekrar edememe nedenleri ile başlamak faydalı olacaktır.

1.1. HAFIZLIĞI TEKRAR EDEMEME NEDENLERİ

Hafızlık sürecinden muhafızlığa geçerken, ilk iki yılda aralıksız bir şekilde kuvvetli haslar²⁵ yapılması, sağlam bir hafızlığın oluşmasını sağlamak için oldukça önemlidir. Bu süreçte ezberleri ilk kez yapmak, hafızlığı bitirdikten sonra tekrar yapmaya göre daha zordur. Nitekim modern bilim de bunu onaylamış ve ezberlendikten sonra tamamen unutulmuş metnin tekrar geri getirilmesinin, ezberlemek için daha önce öğrendiğimiz aynı uzunluktaki metne göre çok daha kısa bir zaman aldığını belirtmiştir.²⁶ Anlaşıldığına göre unutulmuş bir şeyi tekrar ezberlemek, onu ilk defa ezberlemekten daha kolaydır. Bununla birlikte hafızlığın zayıf tamamlanmış veya sonradan unutulmuş olması, hafız için zorlu ve yorucu bir sürecin sebebi olacaktır. Bunun nedeni ise birçok hafızın, hafızlık yaptıktan sonra hafızlığını tekrar etmemesidir. Yapılan araştırmalar hafızlık yapan ama hafızlığını tekrara yanaşmayan birçok hafızın mevcudiyetini tespit etmiştir.²⁷

Muhafaza süreci için hafızlık yaparken düzensiz ve istikrarsız verilen dersler, aray çok açmayayım diye zayıf verilen dersler, hafızlık yaparken tekrar etme metotlarındaki eksik

²⁰ Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî, *es-Sünen*, (Beyrut: Dâru’l-Mârif, 1422), “Salat, 16”; et-Tirmizî, *Sünen*, “Sevabu’l-Kur’an”, 19.

²¹ Madazlı, “Öğrenilen, Ezberlenen Sure ve Ayetleri Unutmak”, 274.

²² Madazlı, “Öğrenilen, Ezberlenen Sure ve Ayetleri Unutmak”, 278.

²³ eş-Şûrâ 42/30.

²⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1420/1990), 6/124, (No. 1409).

²⁵ Has: Ezber yapılan sayfanın güçlenmesi için, tekrar yapılarak verilmesi anlamında kullanılan bir ifade. Bazı bölgelerde “has” yerine “pişmiş” de denilmektedir.

²⁶ Abdülkerîm Zeydân, *el-Medhal li-dirâseti’s-şerî’ati’l-İslâmiyye* (Bağdat: Matbaatü Selmân el-A’zamî, 1976), 236; Nihat Temel, “Kur’an Talimi ve Hafızlık Eğitimi”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 18 (2007), 57.

²⁷ Vejdi Bilgin, “Psiko-Sosyal Açıdan Hafızlık: Orta Yaş Erkek Hafızlar Üzerinden Bir Değerlendirme”, *Çeşitli Yönleriyle Hafızlık Eğitimi*, ed. Hatice Aynur Şahin, (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2021), 256; Abdullah Emin Çimen, “Hafızlık Müessesesi, Ülkemizdeki Hafızlık Çalışmalarıyla İlgili Bazı Değerlendirmeler ve Hafızlığın Sağlamlaştırılmasında Bir Metot Denemesi” *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 18 (2007), 127.

bilgiler, küçük yaşta aile bakışı ile yapılan hafızlık, hoca ile kurulan olumsuz ilişkiler ve yanlış uygulamalar bu sürecin öncesindeki olumsuz sebepler arasında sayılabilir.

Bu saydıklarımız dışında hafızlığı tekrardan alıkoyan nedenler arasında insanın hayatındaki günlük meşgaleler; evlilik, doğum, okul dersleri, meslek hayatına atılma, yoğun iş ve mesai saatleri gibi unsurlar da eklenebilir.

Bu konu hakkında yapılan bir araştırmada din görevliliği gibi hafızlığı kullanacağı bir alanda yer almayan iki şahsın hafızlıklarını tekrar durumlarına dair verdikleri cevapları somut örnek olması bakımından dikkat çekicidir.

Veteriner Abdurrahman: “Hafızlığım açıkçası zayıfladı. Sıfırdan başlamayı düşünüyorum. Bilmeyorum yapabilir miyim? Çünkü bazı yerler çok zayıflamış. Dünyalık işlerde nelere vakit ayırıyoruz ama hafızlığa ayıramıyoruz. Dünyalık işlerle meşgul olduğumuz için başına geçtiğimizde ya uykumuz geliyor ya hasta çıkıyor ya çocuklar rahatsız ediyor. Şu an kafada bin tilki dolaşiyor. O yüzden yapamıyorum... Camide imamların arkasında namaza her durduğumda şu hafızlığı pişir diyorum kendime ama bırakıyorum.”²⁸

Ticaretle uğraşan Arif: “Kur’an’ı unuttuk. Tekrar yapmamak çok büyük bir yük oluşturuyor. Hiç aklımdan çıkmıyor ama yine de yapamıyorum.”²⁹

Katılımcılar taşıdıkları yükün ağırlığı ve ezberledikleri Kur’an’ı unutmamanın vebaline ilişkin kaygıları nedeniyle kendilerini psikolojik baskı altında hissetmektedirler. Onlar kararlarını Kur’an’ı tekrar etmeme yönünde kullandıklarında vicdanları rahat etmemekte, tekrar etme yönünde kullandıklarında ders çalışma azim ve çabasının gerektirdiği emeği gözlerinde büyütülmektedirler. Böylece katılımcılar bir şekilde yine Kur’an’dan uzak kalmakta ve ezberleri tekrara yanaşmamaktadırlar.

Hafızların neden hafızlık yaptığını bilmemeleri³⁰ de hıfzlarını tekrar etmeme ve unutmama nedenlerinden biri olarak görülmüştür. Bu kimselere gerek hafızlık öncesinde gerekse hafızlık sonrasında hafızlığın önemi anlatılmalıdır. Bu konuda aile ve hocalarına büyük iş düşmektedir. Kanaatimizce Kur’an metnini anlayarak ezberlemesi, bunu yapmadan ezberlemişse ezberlediği yerlerin anlamlarını sonraki dönemlerde öğrenmeye yönelmesi bunun için de anlamaya yetecek düzeyde bir Arapça eğitimi alması faydalı olacaktır.

Hafızlığı tekrar edememede öne çıkan bir diğer neden ise hafızın tekrara başladığı ilk günün heyecanını, ve istikrarını onuncu cüzden sonraki cüzlere taşıyamamasıdır. Buna bağlı olarak genelde hafızların son 20 cüzden ziyade ilk 10 cüze daha fazla vakıf olduğu görülür. Bu durum ise diğer cüzlerin tekrarının ilk on cüze göre daha zor olduğunun zannedilmesine sebep olmaktadır.³¹

1.2. HAFIZLIĞIN MUHAFAZA EDİLMESİ

Hafızlık tamamlandıktan sonra ezberler muhafaza edilmezse hafızlık kaybolur. Onun için hafız denmez dense dense hafızdı denir. Eskilerin söylediği gibi “Hafız olmak değil hafız ölmek esastır!” sözü de hafız kalmanın önemini ortaya koymaktadır. Hafız kalmak ve hıfzı muhafaza eden biri olarak son nefesi vermenin tabii gereği ise ezberlerin yaşam boyu tekrar edilmesidir. Sadece yılın belli aylarında mukabeleler okumak veya hatimle teravih kıldırmak önemli katkı sağlasa da ne yazık ki hafızlığı muhafaza için yeterli olamamaktadır.

Hafızlık muhafazası; hafızlık eğitimini çok sağlam tamamlamak, hafızlık eğitiminde ham sayfaların bitmesinden hemen sonra ara vermeden çok fazla haslama yapmak, ezbere ve yüzüne mukabeleler okumakla olur. Yine ardı ardına hatimle teravih namazı kıldırmak, sistemli ve düzenli takip edeceği bir plan dâhilinde ömür boyu her gün düzenli olarak en az bir cüz tekrarı yapmak, hafızlığını aktif bir şekilde kullanabileceği bir meslek seçmek ve

²⁸ Bilgin, “Psiko-Sosyal Açıdan Hafızlık: Orta Yaş Erkek”, 256.

²⁹ Bilgin, “Psiko-Sosyal Açıdan Hafızlık: Orta Yaş Erkek”, 256.

³⁰ Erdoğan Baş, *Kur’an’ı Okuma Okutma ve Anlama Üzerine* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 7.

³¹ Mahir Demirkol, *Hafızlığı Kodlama Metotları* (İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları, 2020), 75-76.

ezberleri namazda okumak³² gibi şartları yerine getirmekle gerçekleşir. Ayrıca hafızlık muhafazası; Meal ve tefsir okuyarak mana ile beraber hafızlığın ruhunu hayatına yansıtmak, ezberleme aşamasını huzurlu ve Kur'an'la barışık geçirmek³³ ile sağlanabilir.

1.3. HAFIZLIK MUHAFAZASI UYGULAMALARI

Zorlu bir sürecin ardından hafızlığını tamamlamış olan hafızın, hıfzını kuvvetlendirip muhafaza etmek ve hafızlığını kaybetmeyip bu bahtiyarlığı ebediyen sürdürmek arzu ve gayesi taşıyan hafıza aşağıdaki uygulamaların faydalı olacağı kanaatindeyiz.

1.3.1. HASLAMA UYGULAMASI

Ülkemizde talebenin hafızlığını tamamlamasından hemen sonra kuvvetlendirme amacıyla uygulanan, tecrübeyle sabit olduğu ve verim alındığı söylenen bir uygulama şu tablodaki gibidir:

Tablo 1: Haslama Hatim Uygulaması

Talebe ezberini hocanın huzurunda hadr ³⁴ usulüyle:
Her gün bir cüz (20 sayfa) = 30 günde bir hatim,
Her gün iki cüz (40 sayfa) = 15 günde bir hatim,
Her gün üç cüz (60 sayfa) =10 günde bir hatim,
Her gün beş cüz (100 sayfa) = 6 günde bir hatim,
Her gün altı cüz (120 sayfa) = 5 günde bir hatim,
Her gün on cüz (200 sayfa) = 3 günde bir hatim,
Her gün on beş cüz (300 sayfa) = 2 günde bir hatim,
Son gün otuz cüz (600 sayfa) = 1 günde bir hatim.

Kur'an hıfzını haslama diye isimlendirdiğimiz bu tekrar uygulaması yetmiş iki günde tamamlanmış olacaktır. Bu süre (72 gün) içinde toplam sekiz adet hatim yapılmış olur.³⁵ Hafızlık sürecini bitirdikten sonra bir hafızın burada önerdiğimiz sekiz hatmi uygulama ile birlikte tamamlaması hafızlığını ciddi ölçüde kuvvetlendirecek ve ezberi muhafaza sürecine önemli oranda yardımcı olacaktır. Bundan sonraki muhafaza süreci içinse her gün bir cüz yaparak hıfzını muhafazaya devam etmesi önerilir.

1.3.2. İKİLİ HATİM UYGULAMASI

Bu uygulamada iki hatim yapılır. Birinci hatim klasik anlamda hemen her uygulama için kullanılan her gün bir cüzün sırayla okunarak bir hatmin ezberden tamamlanmasıdır.

Bunun için aşağıdaki basit çizelge önerilir:

Hafız ezber tekrarında yapacağı ilk hatmini 1. cüz, 2. cüz, 3. cüz 30. cüz şeklinde cüz sıralaması gözeterek tamamlamalıdır.

Tablo 2: İkili Hatim Uygulaması-1

1. gün	2. gün	3. gün	4. gün	5. gün	30. gün
↓	↓	↓	↓	↓		↓

³² Hüseyin Algur, "Hafızlık Eğitimi Alan Bireylerin Gözüyle Türkiye'de Hafızlık Eğitimi (Nitel Bir Araştırma)", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/8 (2018), 100.

³³ Osman Eğin, Hüseyin Öresin, *Hafızlık Risalesi*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 47.

³⁴ Hadr: Okuyucunun, rivayetin kurallarını ve tecvidin hükümlerini bozmaksızın Kur'an'ı hızlı ve kolayca okumasını belirten kavramdır. Yavuz Fırat, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*. (İstanbul: Hacıveyszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018), "Hadr", 98.

³⁵ Temel, "Kur'an Talimi ve Hafızlık Eğitimi", 55-56.

1. cüz	2. cüz	3. cüz	4. cüz	5. cüz	30. cüz
--------	--------	--------	--------	--------	-------	---------

İkinci hatim birinci hatimden farklı uygulanır. Bunda ileriki cüzlere daha kısa zamanda ulaşmak suretiyle kalıcılığı sağlamak amaçlanır. Bunun için günde bir cüz ezbere okuyabilen bir hafızın ilk hatminde klasik hatim yapması önerilirken, ikinci hatimde klasik hatim yöntemi önerilmez.

İkinci hatime başlanarak ilk gün baştan 1. cüz okunurken, ikinci gün ortadan yani 16. cüzden devam etmesi önerilir. Çünkü ilk hatimde 16. cüze on beş gün sonra gelinirken ikinci hatme ilişkin uygulamada aynı cüze ikinci günde gelmektedir. Süreç şu şekilde ifade edilebilir:

Tablo 3: İkili Hatim Uygulaması-2

1. gün	2. gün	3. gün	4. gün	5. gün	29. gün	30. gün
↓	↓	↓	↓	↓		↓	↓
1. cüz	16. cüz	2. cüz	17. cüz	3. cüz	15. cüz	30. cüz

Bu uygulama ile hafızlığın kuvvetlilik derecesi artar. Böylece hafız ilk cüzler ile son cüzlerin aynı zaman aralığında tekrar edilmesi mümkün hale gelir. Bu durum hafıza yukarıda bahsedilen sadece 1-10 arası cüzlere değil Kur'an-ı Kerim'in tamamına vakıf olma avantajı da sağlar.³⁶

1.3.3. ZAYIF CÜZLERİ KUVVETLENDİRME UYGULAMASI

Zayıf hafızlığın birçok sebebi vardır. Bunlarda en belirgin ve iyi niyetli gibi duranı fakat en tehlikelisi hafızlık yaptıran hocanın öğrencisinin zayıf dersi geçmesine izin vermesi ve öğrencinin de bunu kendisi için bir ilerleme zannedip arayı çok açmayayım diye zayıf dersi bırakarak ertesi günün dersine geçmesidir.

Zayıf hafızlığı gidermenin önemli uygulamalarından biri günlük okuduğu sayfa veya cüzler dışında zayıf olduğu sayfa veya cüzleri belirleyip bir ay boyunca her gün onları tekrar okumaktır.³⁷

Kendisinin 22. cüzünün zayıf olduğunu varsaydığımız bir hafız için şu uygulamayı takip etmesini önerebiliriz:

Tablo 4: İkili Hatim Uygulaması-3

1. gün	2. gün	3. gün	4. gün
↓	↓	↓	↓
1. cüz+22. cüz	16. cüz+22. cüz	2. cüz+22. cüz	17. cüz+22. cüz

Bu uygulama sayesinde zayıf olan cüz kuvvetlenecek hatta bir hatim bu şekilde tamamlandığında zayıf olan cüz artık en kuvvetli olan cüzlerden biri haline gelebilecektir.

1.3.4. ZAYIFLAMIŞ HAFIZLIĞI KUVVETLENDİRME UYGULAMASI

Hafızlık tamamlandıktan sonra hangi nedenle olursa olsun herhangi bir uygulama yapılmadan ara verilmiş bir ezber için zayıflama kaçınılmazdır. Hiç tekrar edilmeyen veya belli cüzleri çok uzayan zaman aralıklarında düzensiz tekrar edilen hafızlıklar, sahibine istenilen düzeyde katkı sunmayacaktır. Hatta bu, gün geçtikçe artan tekrar etme isteksizliğini de tetikleyecektir. Bunu önlemek adına, günlük 1 cüz tekrar edemeyen hafızların hafızlıklarını kaybetmemesi için aşağıda birbirinin muadili şeklinde birkaç yöntem daha sunulmuştur.

³⁶ Demirkol, *Hafızlığı Kodlama Metotları*, 82-83.

³⁷ Demirkol, *Hafızlığı Kodlama Metotları*, 85.

1.3.4.1. ÜÇTE BİR ORANDA ZAYIFLAMIŞ HAFIZLIĞI KUVVETLENDİRME UYGULAMASI

Bu uygulamada hafız gün içinde yapacağı sayfa sayısını kendisi belirleyebilir. Bu belirlenecek sayıda asgari sınır 5 sayfa olmalıdır. Günlük ezber tekrarında 5 sayfanın altına düşülmesi sonucu olumsuz etkileyeceğinden daha az miktarda sayfa belirlenmemelidir. Hafız her gün yeni dersiyse beraber önceki gün yaptığı dersinin tekrarını vermelidir. Bu yöntem boyunca hafız gün içindeki durumuna göre sayfa sayısını arttırabilir. Eğer günde 10 sayfa yaparsa hatmini 2 ay içerisinde tamamlayacaktır. Günlük 5 sayfa yaparak ise hatim süresi uzayacak ve bir hatmi tamamlaması 4 ay sürecektir. Bu süre bir hafız için çok uzundur ancak tekrarı bırakıp Kur'an'dan tamamen uzaklaşmaktansa ilk etapta kişiyi mevcut durumundan kurtaracaktır. Böylece düşük sayıda sayfalarla başlanıp zaman içerisinde sayfaya olan vukufiyetin artması miktarınca, çalışılacak sayfaların adedi de arttırılacaktır. Bu sayede hatim süreleri kısalacak ve hafızlığın kuvvetlendirilmesi hedefine daha kısa bir sürede ulaşılabilecektir.

Aslı itibariye bu uygulamayı hafızlığın yapıldığı süreçte uygulanan ham³⁸-has tekniğine benzetebiliriz. Bu her dönüşte daha önceki ezberleri tekrar etme şeklinde gerçekleşmektedir. Bu tekrarlar sürekli yapılmakla ezber sağlamlaştırılmış olur.

Başlangıçta yapılacak beş sayfa belirlenir. Hatim boyunca ilk sayfadan başlanırsa, cüzün ilk beşer sayfaları şeklinde devam sağlanacaktır. Eğer son beş sayfadan başlanırsa her cüzün son beş sayfası şeklinde devam edilecektir.

Tablo 5: Hafızlığı Kuvvetlendirme Birinci Ay

1. gün	2. gün	3. gün	4. gün...	30. gün
↓	↓	↓	↓	↓
1. cüzün (ilk veya son) 5 syf'sı.	2. cüzün 5 syf'sı.	3. cüzün 5 syf'sı.	30. cüzün 5+ syf'sı.

30. cüzün 5+ sayfası yazılmasının sebebi bu cüzün sayfa sayısının 20'den fazla olmasıdır. Hafız haslama sürecinde buna dikkat ederek sayfa sayısını daha fazla olacak şekilde ayarlamalıdır.

İlk dönüş bu şekilde tamamlandıktan sonra ikinci ayda her cüzden, daha öncesinde baştan başlanmıyşa baştan; 6, 7, 8, 9 ve 10. sayfalar + önceki ay çalışılıp ezberi dinletilmiş olan daha önceki 5 sayfa yapılarak dinletilir. Yok, eğer sondan başlanmıyşa son taraftan 11, 12, 13, 14 ve 15. sayfalar + önceki ay çalışılıp ezberi dinletilmiş olan daha önceki 5 sayfa ile birlikte dinletilir.

Tablo 6: Hafızlığı Kuvvetlendirme İkinci Ay

1. gün	2. gün	3. gün	4. gün...	30. gün
↓	↓	↓	↓	↓
1. cüzün (ilk veya son) 10 syf'sı.	2. cüzün 10 syf'sı.	3. cüzün 10 syf'sı		30. cüzün 10+ syf'sı.

Üçüncü dönüş geçildiğinde ikinci ayda tamamlanan kısma bir beş sayfa daha ilave edilir. Aynı şekilde bu uygulamaya daha öncesinde baştan başlanmıyşa baştaki on sayfaya 11, 12, 13, 14 ve 15. sayfalar eklenerek ezber dinletilir. Sayfalara sondan başlanmıyşa baş taraftan 6, 7, 8, 9 ve 10. sayfalar 1.ve 2. ayda çalışılıp dinletilmiş olan sayfalara ilave edilir. Bu

³⁸ Ham: hafızlık sisteminde yeni ezberlenen sayfaya verilen isimdir. Bazı bölgelerde "çığ" de denilmektedir.

durumda yeni beş sayfa + 10 sayfanın tekrarı toplamda günlük 15'er sayfa hazırlanarak dinletilecektir.

Tablo 7: Hafızlığı Kuvvetlendirme Üçüncü Ay

1. gün	2. gün	3. gün	4. gün...	30. gün
↓	↓	↓	↓	↓
1. cüzün (ilk veya son) 15 syf'sı.	2. cüzün 15 syf'sı.	3. cüzün 15 syf'sı.	... 30. cüzün 15+ syf'sı.	

Üçüncü dönüş bu şekilde tamamlandıktan sonra dördüncü aya geçilir. Bu ayda tamamlanan kısma bir beş sayfa daha ilave edilir. Aynı şekilde bu uygulamaya daha öncesinde baştan başlanmışsa baştaki on beş sayfaya cüzden kalan son beş sayfa (16, 17, 18, 19, 20. sayfalar) eklenir. Sayfalara sondan başlanmışsa baş taraftan ilk beş sayfa ilk üç ayda çalışılıp dinletilmiş olan sayfalara ilave edilir. Böylece artık yeni beş sayfa + 15 sayfanın tekrarı ile toplamda her gün birer cüz (20 sayfa) hazırlanarak dinletilir.

Tablo 8: Hafızlığı Kuvvetlendirme Dördüncü Ay

1. gün	2. gün	3. gün	4. gün...	30. gün
↓	↓	↓	↓	↓
1. cüzün 20 tamamı.	2. cüzün tamamı.	3. cüzün tamamı.	30. cüzün tamamı.

Böylece hafızın 4 ay içerisinde bir hatmi tamamlanmış olur. Elbette önceki dönüşlerin tamamı bir ay içerisinde zaman geçirilmeden tamamlanmış olmalıdır. Bu uygulamanın devam ettirilmesi ve devamla hafızın diğer hatmini sonraki 2. ay içerisinde daha sonraki hatmini ise ondan 1 ay sonra tamamlaması beklenir.

1.3.4.2. ORTA DÜZEYDE ZAYIFLAMIŞ HAFIZLIĞI KUVVETLENDİRME UYGULAMASI

Bu uygulama diğerleri kadar teferruatlı veya kurallı değildir. Uygulamadaki amaç sayfaları zayıflamış olan hafızı tekrar yapmaya ısındırmak ve hafızın cüz cüz şeklinde dönüşlere başlamasını kolaylaştırıp, yumuşak bir geçiş sağlamaktır.

Hafız Kur'an-ı Kerim'in ilk sayfasında yer alan Fatiha Suresi'nden başlayarak Kur'an'ın son sayfasında yer alan nas suresine gelinceye kadar günlük kaç sayfa çalışabiliyorsa o kadar sayfa çalışmalıdır. Bu uygulamada hafız gün içinde çalışacağı asgari sayfa sayısını belirlemeli (mümkünse 5 sayfanın altına düşmemesi tavsiye edilir) ve gün içerisinde mutlaka o sınırı aşmaya çalışmalıdır. Hafta sonları ve meşguliyetinin az olup çalışmadığı günlerde sayfa sayısını azami derecede arttırmalı ve hatmini en kısa sürede tamamlayamaya gayret göstermelidir. Hafız bir önceki gün yaptığı dersin tekrarını yeni dersi ile birlikte dinletmelidir.

Tablo 9: Sayfaları Zayıflamış Olan Hafızı Tekrara Isındırma

1. gün: Fatiha suresinden başlayarak 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9. sayfalar,
2. gün: 10, 11, 12, 13, 14, 15. sayfalar + bir önceki gün çalışılan 9 sayfanın tekrarı, (Bu tekrar sayfalar aynı gün yeni ezber sayfasına birleştirip verilebileceği gibi ayrı bir şekilde gün içinde bir miktar zaman sonra veya gün sonunda da dinletilebilir.)
3. gün: 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25. Sayfalar + bir önceki gün haslaması yapılan 6 sayfanın tekrarı,

4. gün: 4. günün hafta sonuna denk gelmesi halinde ve hafız bu gün işe gitmiyorsa sayfa sayısını azami seviyede arttırmaya çalışmalıdır. Bu günlerde hafız kendini zorlamalı ve hatmini en kısa sürede bitirmeye gayret etmelidir. 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41. sayfalar + bir önceki gün çalışılan 10 sayfanın tekrarı,

5. gün: 30 gün.

Hafız bu hatmini de en geç 4 ay içerisinde tamamlamalı ve diğer dönüşünde hatim süresini daha aza indirmeye gayret etmelidir. Burada amaç günde en az bir cüz yapacak seviyeye ulaşmaktır. Bunu sağlayacak gerekli artırma ile en son günlük bir cüz dinleterek ayda bir hatim yapmayı gerçekleştirinceye kadar bu şekilde devam etmelidir.

Bu devam eden bir hafızın 3. dönüşünde günde bir cüz yapması beklenmektedir.

1.3.4.3. ÇOK ZAYIFLAMIŞ HAFIZLIĞI KUVVETLENDİRME UYGULAMASI

Hafızlığı çok zayıflamış biri için burada önerilen tarz, haftalık birimler şeklinde ayarlanmıştır. Bu uygulamada her bir cüz bir hafta boyunca tekrar edilir ve bir hatim herhangi bir aksaklık olmadığı sürece 30 haftada tamamlanmış olur. Elbette bu süre hafızın ezber tekrarı yapması ve hatmini tamamlaması için çok uzun bir zaman dilimidir. Burada sunduğumuz uygulama hafızı tekrar sürecine alıştırmak ve 1 hafta boyunca aynı cüzü çalışarak aşinalık kazanmasını sağlayıp günlük bir cüz yapabilme kabiliyetini tekrar kazanmasını sağlamaktır. Bu uygulamanın senelerdir tekrar yapmayı Kur'an'dan ayrı kalmış bir hafızı tekrara ısındıracağı kanaatindeyiz. Zira bu süreçte üst üste aynı cüzün çalışılıp aşinalık sağlanması hafızda bir şeyleri başarabilme hissi uyandırıp onu tekrar yapmaya motive edecektir. Dahası hafız 5. günün sonunda o hafta 4 gün boyunca çalıştığı cüzü namazlarında rahatlıkla okuyabilecek seviyeye geleceğinden, isterse tekrarının birini namazlarında yapabilir. Bizim tavsiyemiz 5. gün sonunda tekrarının en az 1 tanesini namazlarında yapması yönündedir.

Birinci Hafta hafız vakti ölçüsünde 1. Cüzü istediği kadar okuyabilir. Bütün okuyuşların ardı ardına okumak zorunda da değildir. Örneğin sabah namazından sonra 1 cüz, boş vakitlerinde 10 sayfa 6 sayfa 4 sayfa şeklinde veya vakti varsa arka arkaya 1. Cüzü 5 defa da okuyabilir. İçerisinde bulunduğu gün içerisinde asgari sınır olarak 1 defa azami sınır olarak ise istediği kadar 1.cüzü okumalıdır. Yüzüne okuma yaparken baştan sona doğru olmak kaydıyla cüzün tamamını okumalıdır.

Tablo 10: Hafızlığı Çok Zayıflamış Olan Birinci Hafta

1. gün: 1. cüzü öncelikle yüzüne okur.
 2. gün: 1. cüzün tamamını bir okuyucudan dinlemelidir.
 3. gün: 1. cüzü ezber tekrarı olarak çalışmalıdır. Bu çalışma ertesi gün 1. cüzü ezberden okuyacak şekilde olmalıdır.
 4. gün: 1. cüzü ezber olarak dinletmelidir.
 5. gün: 1. cüzü en az 2 defa ezber olarak dinletmelidir.
 6. gün: 1. cüzü en az 2 defa ezber olarak dinletmelidir.
 7. gün: 1. cüzü en az 3 defa ezber olarak dinletmelidir.
-

Hafız bir hafta boyunca o hafta çalışacağı cüzü dilediği kadar okuyabilir ve dinletebilir. Dinletirken dikkat etmesi gereken husus 4. ve 5. gün mutlaka dinletmeli ve dinleteceği bu kişinin hafız olmasına özen göstermelidir. Bu sayede okuma esnasında yaptığı yanlışları hafız olan kişi fark edip uyaracaktır. Bu durum 6. ve 7. günde yapacağı haslardaki hataları minimum seviyeye düşürüp ezberinin yanlış yerleşmesini engelleyecektir. Bununla birlikte hafız 6. günden itibaren en az 2 tane olan ezber tekrarlarından 1 tanesini mutlaka sabah

namazından yatsı namazına kadar namazlarında okuyarak yapmalıdır. Dilerse ikisini de namazlarında okuyarak tekrar yapabilir. Bu ezberinin daha sağlam olmasını sağlayacaktır. Belirttiğimiz tüm bu kaideler 30 hafta için geçerlidir.

Tablo 11: Hafızlığı Çok Zayıflamış Olana İkinci Hafta

1. gün: 2. cüzü öncelikle yüzüne okur
2. gün: 2. cüzün tamamını bir okuyucudan dinlemelidir.
3. gün: 2. cüzü ezber tekrarı olarak çalışmalıdır. Bu çalışma ertesi gün 2. cüzü ezberden okuyacak şekilde olmalıdır.
4. gün: 2. cüzü ezber olarak dinletmelidir.
5. gün: 2. cüzü en az 2 defa ezber olarak dinletmelidir.
6. gün: 2. cüzü en az 2 defa ezber olarak dinletmelidir.
7. gün: 2. cüzü en az 3 defa ezber olarak dinletmelidir.

.....
.....

(Bu süreçte haftalara ilişkin uygulama aynı şekilde devam eder ve otuzuncu cüze böylece gelinir.

Tablo 12: Hafızlığı Çok Zayıflamış Olana Otuzuncu Hafta

1. gün: 30. cüzü öncelikle yüzüne okur
2. gün: 30. cüzün tamamını bir okuyucudan dinlemelidir.
3. gün: 30. cüzü ezber tekrarı olarak çalışmalıdır. Bu çalışma ertesi gün 30. cüzü ezberden okuyacak şekilde olmalıdır.
4. gün: 30. cüzü ezber olarak dinletmelidir.
5. gün: 30. cüzü en az 2 defa ezber olarak dinletmelidir.
6. gün: 30. cüzü en az 2 defa ezber olarak dinletmelidir.
7. gün: 30. cüzü en az 3 defa ezber olarak dinletmelidir.

30 hafta sonunda bu uygulama sona erer. Hafızın diğer dönüşünde bu uygulamayı tekrarlamasını asla tavsiye etmiyoruz. Devam sürecinde o, diğer uygulamalardan birini seçerek çalışmalarını devam ettirebilir. Bu sürecin sonunda hafızlığının kuvvetlenme durumunu tahmin ederek kendisine uygun olan kuvvetlendirme yöntemini seçmesi ve uygulamaya daha sonra bu şekilde devam etmesi onun hem süreçten kopmamasını hem de hıfzını geliştirmesi için gerekli imkânı sağlayacaktır.

1.3.4.4. ZAYIFLAMIŞ HAFIZLIĞI KUVVETLENDİRMEDE ALTERNATİF UYGULAMA

Bu yöntemde Kur'an-ı Kerim'in cüzleri 10 cüz /10 cüz /10 cüz şeklinde 3'e bölünür.

İlk 10 cüz için (1, 2, 3,, 9 ve 10);

Tablo 13: Hafızlığı Kuvvetlendirme İlk On Cüz

1. gün: 1. cüzün ilk veya son 5 sayfası (5 sayfanın altına düşülmemelidir. Tekrar süresince karışıklığı önlemek ve düzen sağlamak adına ilk 5 sayfadan başlanırsa baştan sona doğru, son 5 sayfadan başlanırsa da sondan başa doğru devam edilmelidir.)
2. gün: 2. cüzün 5 sayfası,
.....
10. gün: 10. cüzün 5 sayfası,

.....

25. gün: 5. cüzün 15. sayfası,

.....

40. gün: 10. cüzün 20. sayfası.

Bu yöntemde dönüşler 30 cüz değil 10 cüz üzerinden yapılmaktadır.

İlk 10 cüz tamamen bittikten sonra ikinci 10 cüze geçilmektedir. Bununla birlikte yapılan ilk 10 cüzü unutmamak için 11. cüzün ilk 5 sayfasını verdikten sonra 1. cüzü, 12. cüzün ilk 5 sayfasını verdikten sonra 2. cüzü 13. cüzün ilk 5 sayfasını verdikten sonra da 3. cüzü tekrar edilir. Böylece bir günde hem ikinci 10 cüzden sayfa yapılıp hem de ilk 10 cüz tekrar edilerek ikinci 10 cüz bitirilir.

İkinci 10 cüz için (11, 12, 13,, 19 ve 20);

Tablo 14: Hafızlığı Kuvvetlendirme İkinci On Cüz

1. gün: 11. cüzün 5 sayfası + 1. cüzün tamamı,

2. gün: 12. cüzün 5 sayfası + 2. cüzün tamamı,

.....,

10. gün: 20. cüzün 5 sayfası + 10 cüzün tamamı,

.....

25. gün: 15. cüzün 15 sayfası + 5. cüzün tamamı,

.....

40. gün: 20. cüzün 20 sayfası + 10. cüzün tamamı.

Üçüncü 10 cüz e geçilir ve birinci 10 cüz tamamen bırakılır, ikinci 10 cüz tekrar edilir.

Üçüncü 10 cüz için (21, 22,, 29 ve 30);

Tablo 15: Hafızlığı Kuvvetlendirme Üçüncü On Cüz

1. gün: 21. cüzün 5 sayfası + 11. cüzün tamamı

2. gün: 22. cüzün 5 sayfası + 12. cüzün tamamı,

.....

10. gün: 30. cüzün 5 sayfası + 20 cüzün tamamı

.....

25. gün: 25. cüzün 15 sayfası + 15. cüzün tamamı,

.....

40. gün: 30. cüzün 20 sayfası + 20. cüzün tamamı.

Kaynak: Memurlar Net Forum Hafızlık Koruma.

30. Cüzün sayfa sayısı diğer cüzlere oranla birkaç sayfa daha fazladır.³⁹ Tekrar aşamasında bunu göz önünde bulundurup o şekilde sayfa paylaştırmakta yapmakta fayda vardır.

Bu uygulama ile 120 gün içerisinde 3 bölüme ayırdığımız 10 cüz tekrar edilmiş olur. Diğer dönüşte sayfa sayısı 10'a çıkarılabilir ve cüzler 3 tane 10 şeklinde değil 2 tane 15 olarak bölünebilir. Bunun yanında ilk dönüşümüzde yapamadığımız 21. cüzden 30. cüz de dâhil olmak üzere kalan 10 cüzde 2. dönüşe geçince tekrar edilmelidir.

1.4. HAFIZLIĞI KUVVETLENDİRMEDE BİR İLKE "ZİNCİRİ KIRMA!"

³⁹ Memurlar Net Forum Hafızlık Koruma, (FMN), "https://forum.memurlar.net/konu/cevap/da7e4b9a53d3e1119ef8-14fe-b5cc13c9." (Erişim 05.06.2023).

Hayatta başarılı olacak her iş bir plana muhtaçtır. Plan aynı zamanda eldeki imkânları bilmeyi de gerektirir. Burada kastettiğimiz imkânlar şahsa göre değişmektedir. Hafızların hafızlıkla ilgili sorunları birbirine benzer veya farklı olabilir. Söz gelimi hafızlar *müşabih*⁴⁰ ayetleri, kimileri sayfa başlarını, kimileri cüz yerlerini karıştırabilmektedir. Bazıları kuvvetli hafıza ve kolay ezberleme imkânına sahipken bazıları böyle bir imkândan tamamen yoksun olabilmektedir. Bir kimse ezber tekrar etme işine uzun bir zaman ayırabilmekteyken bir diğerinin zamanı oldukça kısıtlı olabilmektedir. Hafızlığı kuvvetlendirmede tekrar süreci belli bir plan dâhilinde ve ilkeli bir biçimde yürütmelidir. Böyle yapılmadığında sonuç almak zorlaşacaktır.

Aslı itibarıyla bir gösteri adamı olan Jerry Seinfeld'a ait olan "Zinciri kırma!"⁴¹ prensibi sürekli uygulanması düşünülen aktivitelerin takibini yapabilmek için kullanılan oldukça basit bir ilkedir. Bu prensibin uygulanması kişinin oto-kontrolü sayesinde ulaşmak istediği hedef için 365 gün boyunca yapacağı aktiviteleri aksatmadan yapması ve hedefi için çalışıp her gün yaptığı işaretlemelerden bir zincir oluşturmaya dayanır. Herhangi bir gün aksatma olursa zincir kırılacağından bu prensip mucidi tarafından "Zinciri kırma!" olarak isimlendirilmiştir.

Bizim burada yaptığımız ise genellikle üniversiteye hazırlanan öğrenciler tarafından paragraf çözmek veya kitap okuma alışkanlığı kazanmak için kullandığı bu ilkeyi hafızlığı kuvvetlendirmeye uyarlamaktan ibarettir. Burada dikkat edilmesi gereken husus hafızın hıfzını kuvvetlendirmek için yapacağı uygulamalar sürecinde "Zinciri kırma!" ilkesini uygulayarak hareket etmesidir. Burada maksat, hafızın belirlediği hedefe yukarıda verilen uygulamalardan hangisiyle ulaşacaksa o süreçte hiçbir gün aksatmadan ana hedefine ulaşmasını sağlayan sistemleri gerçekleştirerek zinciri kırmamasını sağlamaktır. Hedef belirlendikten sonra uygulama sürecinde alınan kararı yürütmeye kararlılık göstermek gerekir.

Hedef söz konusu olunca onu belirlemenin en önemli unsuru ulaşılabilir olmasıdır. Örneğin 2 ayda hafızlığı bitireceğim hedefi öğrenci için ulaşılması zor, neredeyse imkânsız bir hedef olacaktır.

Belirlediğimiz hedef "Bu sene hafızlık yarışmasında derece alacağım" veya "15 cüzü Mushafa bakmadan ardı ardınca okuyacağım" şeklinde olmalıdır. Bunu gerçekleştirmek isteyen kişi kendisini hedefine ulaştıracak aylık, haftalık ve günlük ara hedefler koymalıdır. Bu hedefler ise onu asıl hedefine ulaştıracak olan, gerçekçi ve uygulanabilir nitelikte olmalıdır. Bu koyduğu hedefleri gerçekleştirdiği her gün için zinciri kırma takvimine yeni bir çarpı koyabilir, hazırladığı kutucuklara tik atabilir veya kutucukların içlerini doldurabilir. Asıl amaç bu işaretlerle bir zincir oluşturmak ve bu zinciri kırmamaktır.

Kişi bir gün bile alışkanlığını gerçekleştirmeyip işaret koymazsa zinciri kırmış olacaktır. Elbette insan hayatında beklenmedik ve istem dışı şeyler yaşanabilir ve bu zincir kırılabilir. Ancak kişinin hedefi bu zinciri kırmamak ve en azından her ay için uzun bir zincir elde etmek olmalıdır. Zinciri kırma yöntemi dört adımda ele alınabilir:

1. Adım: Hedefler yerine sistemler kurmaya odaklanmak. Örneğin "Bu yıl hafızlığı kuvvetlendirmek istiyorum." yerine "Her sabah işe gitmeden önce 10 sayfa Kur'an-ı Kerim ezberi çalışıp tekrar edeceğim."

Planın açık bir hedefi olmalıdır. Kuvvetlendirmek kavramı göreceli bir kavramdır. Hafızlığı tamamlamış bir hafız her gün kaç sayfa tekrar edeceğini mutlaka belirtmelidir.

2. Adım: Sisteminizin ölçülebilirliğinden emin olmak. Örneğin "Her sabah işe gitmeden önce Kur'an-ı Kerim ezberi çalışacağım" ölçülebilir bir sistem değildir. Kendinize 7 sayfayı bile hedef olarak seçmeniz ölçülebilir olacaktır.

⁴⁰ Müşabih: "lafız itibarıyla bir bine benzeyen ayetler için kullanılan bir tabidir."

⁴¹ Life Hacker, Jerry Seinfelds (LHJS), <https://lifehacker.com/jerry-seinfelds-productivity-secret-281626>. (Erişim 05.06. 2023).

3. Adım: Başarabileceğinize emin olduğunuz bir sistem kurmak. Örneğin, 2 cüz yapamayacak bir hafızın her gün 2 cüz yapacağım şeklinde kendine başlangıç için oldukça zorlayıcı bir hedef koyması doğru değildir. Küçük sayıda sayfalar olsa da gerçekçi tespitlerde bulunup bunu uygulamaya geçirmek daha önemlidir. Çünkü diğer türlü hafız sayfaları yapamadığından hedefini gerçekleştiremediği için motivasyonunu ve tekrar etme hevesini kaybedecektir.

4. Adım: Hedefine yönelik zinciri kırmamak adına uygulayabileceği bir takvim edinmek. Bu takvimi kendi oluşturabilir, internet üzerinden çıktı olarak alabilir veya telefonuna zinciri kırma adlı uygulamayı⁴² indirerek bir takvim edinebilir. Elde edeceği takvimi kullanarak zinciri kırmama gayretinin kişiye sağladığı motivasyondan istifadeyle hafızlığı koruma daha kolay sağlam adımlarla gerçekleştirilebilecektir.

1.5. MUHAFAZA KONUSUNDA BAZI TAVSİYELER

Türkiye’de hafızlık eğitiminden geçen kişilerin mesleki durumlarına bakıldığında hafızlık niteliği ile dini mesleklerinin genel itibariyle örtüştüğünü söylemek mümkün değildir. Yapılan araştırmalara göre yedi hafızdan altısı hafızlığını kullanmasına imkân bulunmayan meslekleri tercih etmişlerdir.⁴³ Hafızlığı muhafaza etmek için en uygun ve en elverişli meslek alanı din görevliliğidir. Dini görevlerde bulunanların hafızlığını muhafaza etmemesi birkaç istisna dışında kabul edilecek bir durum değildir.

Hafızlığı muhafaza için en elverişli alan din görevliliği olmasına rağmen Çimen’in yaptığı araştırmaya katılan din görevlilerinin çoğu hafızlıklarını koruyamadıklarını belirtmiştir. Bu görevlilerin sadece %26,2’si ezberlerinin iyi durumda olduğunu belirtmiştir. Ezberlerinin çok iyi durumda olduğunu söyleyen sınırlıyken yaklaşık her 5 din görevlisinin 4’ü ezberinin iyi olmadığını, zayıf veya çok zayıf olduğu beyan etmiştir. Yine bu görevlilerden %73,8’i ezberlerini uzun yıllar hiç tekrar etmediğini belirtmiştir.⁴⁴

Bu araştırmanın sonucunda ortaya çıkan tabloya göre hafızlık yapanların bir kısmı hafız kalmaya değil hafızlığın vermiş olduğu itibarı kullanıp belge almaya odaklanmıştır. Kur’an’ı Kerim sıradan bir kitap değildir. Hafız, Kur’an-ı Kerim’in başka kitaplardan farkına⁴⁵ uygun bir tavır takınarak hıfza tekrar dönmeli, titizlikle onu korumaya özen göstermelidir. Ayrıca tekrar aşamasında da manevi heyecanını daima diri tutmalıdır. Hz. Peygamber’in (s) bu konudaki “Kur’an’ı öğrenin fakat öğrendikten sonra Kur’an hususunda dengeyi koruyun ondan uzak kalmayın onu maddi beklentilere araç kılmayın ve onu zor göstermeyin”⁴⁶ uyarısını burada zikretmek manidar olacaktır.

Öte yandan Kur’an’ın tamamını ezberlemeyi başarıp hafız olan kişi hangi meslekte çalışırsa çalışsın onu korumanın ve kullanmanın yolunu da bulmalıdır. Bu konuda yetkililere tavsiyemiz hafızlık belgelerini alıp göreve geçen hafızların 5 senede bir hafızlıklarını ispat etmek adına sınava tabi tutulmalarıdır. Hafızlığını muhafaza etmeyen hafızların ise onu düzenli bir şekilde tekrar etmesine yönelik hizmet içi imkânlar sağlanmalıdır. Bunu teşvik edici bazı planlamaların yapılması onları muhafazaya yöneltecektir.

Hafızlıkta tekrar süreci de Kur’an’ı ezber sürecindeki gibi kişiye göre değişebilmektedir. Hafızlık eğitimini tamamlayan hafızlar kendi planlarını oluştururken bu amaçla hazırlanmış bazı programlardan yararlanabilirler. Hafızlar için Diyanet İşleri Başkanlığı’nca bir tekrar programı hazırlanmıştır. Bu hafızlık tekrar programı ile büyük bir

⁴² Google Play Ferhat Özçelik Zinciri Kırma, (FOZK), <https://play.google.com/store/apps/details?id=ferhatozcelik.zincirikirma&hl=tr&gl=US>. (Erişim 05.06.2023).

⁴³ Mustafa Atilla Akdemir, "Kur’an Ezberinde Kalite İhtiyacı ve Donanımlı Hafızlık". *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 13 (2010) 25.

⁴⁴ Bk. Çimen, "Hafızlık Müessesesi, Ülkemizdeki Hafızlık Çalışmalarıyla İlgili Bazı Değerlendirmeler", 127.

⁴⁵ Bilgin, "Psiko-Sosyal Açıdan Hafızlık: Orta Yaş Erkek", 256.

⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah es-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnavut vd., (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 1421), 3/428, (No. 444).

emekle kazanılmış olan hafızlığın unutulmasının önüne geçilmesi hedeflenmiştir.⁴⁷ Bu ve benzeri programlardan faydalanmak kişiye muhafaza konusunda önemli bir destek de verecektir.

Hafızlıklarını muhafazaya yönelik kimselerin pekiştirme süreçlerinin verimli ve sürdürülebilir bir nitelik kazanması için psikolojik desteğin, hedef ve motivasyon takviyesinin yapılması ve belirli zaman aralıklarında yenilenmesi faydalı olacaktır.⁴⁸ Psikolojik destek bundan başka onların hafızlığı muhafaza azimlerini artırmalarına da katkı sağlayacaktır.

Pek çok hafızın Kur'an kursundan mezun olduktan sonra hafızlığını koruyabilecek bir işte çalış(a)mıyor⁴⁹ olması sebebiyle mezun oldukları kurslara daha sonraki dönemlerde giderek kısa süreli çalışmalarla hafızlık tekrarı yapmaları da faydalı olacaktır. Bu uygulama hafızlığını yıl içerisinde tekrar etme imkânı bulamayan hafızların, yılda bir kez dahi olsa ezberlerini tekrar edebilmesine imkân sağlayacaktır.⁵⁰ Bunun yanında Kur'an kursunda sunulacak rehberlik hizmeti ile öğrencilerin kurstan ayrıldıktan sonra kendilerini nasıl bir geleceğin beklediği onlara anlatmalıdır. İhmal edilen veya nitelikli yapılamayan rehberliğin hafızın korunmasını ve işlevselliğini olumsuz etkileyeceği⁵¹ dikkatlerden kaçırılmamalıdır. Rehberlik ders verme sürecinin tamamlayıcısı olduğunda daha faydalı olacaktır.

Hafızlık sürecinde ve sonrasında verilen dersin tekrar edilmesi çok önemli olmakla birlikte bir evvelki günün dersini her gün tekrar etmek de en az dersi vermek kadar önemlidir. Çünkü hafızlıkta yapılan dersler ne kadar çok tekrar edilirse akılda kalma oranı bir o kadar artmaktadır.⁵² Osmanoğlu ve Aslan tarafından yapılan bir araştırmaya göre öğrencilerin %55,6'sı yatmadan önce derslerini tekrar ettiklerini güçlü bir şekilde belirtirken, katılımcıların %12,1'i ise hiç tekrar yapmadığını söylemiştir.⁵³

Hafızlık sürecinde burada değinilmesi gereken bir husus da hafızlık hocalarının yüzüne sınıfları ile yer değiştirmesi meselesidir. Belirli bir dönem içinde hafız yetiştiremeyen hafızlık hocaları bağlı olduğu üst birim tarafından hafız yetiştirmeye son verdirilip yüzüne sınıfına döndürüldüğü için bazı hocalar öğrencinin ezberinde nitelikten ziyade niceliğe önem vermektedir. Hafızlık yaptıran hocalar öğrenciyi sadece belge alıp hafız yapmak değil mezun olduğunda yarışmalara girebilecek yeterlikte hazırlamalıdır. Hafızlık yarışmaları hıfzı sağlamaştırmanın en güzel vesilelerinden biridir. Bunlar hafızın sıkı bir şekilde çalışmasına ve Kur'an'a daha fazla zaman ayırmasına vesile olacaktır. Bununla beraber derece almak ya da almamak o kişiyi sağlam veya zayıf hafız yapmayacaktır.

Kur'an'ın sadece lafzının değil aynı zamanda manasının hafızlarını yetiştirmek de dikkate alınması gereken önemli bir husustur. Bunun için de ödüllü yarışmalar düzenlenebilir. Bu da öğrencinin ezberle birlikte Arapça öğrenmesine ve Kur'an'ı anlamasına yönelik katkı sağlamak adına faydalı olacaktır.⁵⁴

1.6. HAFIZLIĞI MUHAFAZADA DİĞER MESELELER

⁴⁷ Hafızlık Tekrar Programı, (DİB), <https://egitimhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/20-202015.pdf> (Erişim 07.06.2023).

⁴⁸ Heyet, "Hafızlık Sürecinde Anne Babalara ve Eğitimcilere Yol Haritası" (Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2019), 145.

⁴⁹ Akdemir, "Kur'an Ezberinde Kalite İhtiyacı ve Donanımlı Hafızlık", 25.

⁵⁰ Ziya Salıhoğlu, *İdeal Hafız'ın El Kitabı* (İstanbul: Yasin Yayıncılık, 2010), 58-59.

⁵¹ Osman Eğin, Hüseyin Öresin, *Hafızlık Risalesi*, 35.

⁵² İbrahim Görener, "Kur'an Ezberinin Anatomisi: Bir Süreç Değerlendirmesi" *Hafızlık Eğitimi Üzerine Araştırmalar*, ed. Cemil Osmanoğlu - Ömer Özbek (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019), 46.

⁵³ Cemil Osmanoğlu, Ferda Aslan, "Hafızlık Öğrencilerinin Çalışma Alışkanlıkları Üzerine Bir Araştırma", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 47 (2019), 212.

⁵⁴ Bu konuda farklı tavsiyeler için bk. M. Zeki Duman, *Nüzulünden Günümüze Kur'an ve Müslümanlar*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 362.

Hafızların ezberlerini muhafaza etmeleri ile ilgili olarak dikkat etmeleri gereken bazı önemli hususlar da bulunmaktadır. Bunların bilinmesi de yukarıda önerilen uygulamalarda sürekli hatırdta tutulması oldukça faydalı ve motive edici olacaktır.

Öncelikle hatim yapmanın faziletine dair olan hususların gözden geçirilmesi her hafız için hatim yapma arzusunu güçlendirecektir. Söz gelimi bir hafızın tekrara başlarken günlük en az bir cüz yapmak gibi bir hedefi belirlemesi onun ayda bir hatim yapması anlamına gelecektir.

İbn Amr'ın rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s) İbn Ömer'e "Her ay Kur'an'ı oku (hatmet) buyurduğunda İbn Ömer "(Daha fazlasına) gücüm yeter" demiştir. Hz. Peygamber (s) "Öyleyse yirmi gecede oku" buyurunca İbn Ömer yine "(Daha fazlasına) gücüm yeter" diye cevap vermiştir. Hz. Peygamber (s) de "Öyleyse yedi gecede oku, daha kısa zamanda bitirme" buyurmuştur.⁵⁵

Hatim yapmanın azami ve asgari süresi hakkında çeşitli görüşler mevcuttur.⁵⁶ Hz. Peygamber'in (s) hadiste geçen otuz gün tavsiyesinin ve bunun neticesinde Kur'an'ın otuz cüze bölünmesinin ayda bir kere hatim yapılmasına matuf bir uygulama⁵⁷ olduğunu söyleyenler olmuştur. Ancak muhtar olan görüş hatim süresinin şahıslara göre farklılık göstermesidir. Bununla birlikte Kur'an hafızının durumu özeldir. O devamlı olarak Kur'an'la meşgul olmalıdır. İbn Ömer Hz. Peygamber'in (s) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kur'an sahibi (ehli), uykudan kalkar ve gece gündüz Kur'an okursa onu hatırlar ve onu (unutmaz); okumazsa unuttur."⁵⁸

Hatmin nasıl ve ne kadar zamanda yapıldığı kuvvetliliği sağlamak açısından önemlidir. Eğer hafız tekrarlarını ezberden okuyarak yapacaksa günlük 1 cüz yapması hafızlığını muhafaza için yeterli olabilir. Ancak yüzüne okuyarak cüzlerini tekrar edecekse kanaatimizce her gün bir cüz okuması yeterli olmayacaktır. Her gün bir cüz yüzüne okumak hafızlığı ilerletmek şöyle dursun geriletebilir. Hafızlığını muhafaza etmesi için her gün en az iki cüz okuması daha etkili olacaktır. Her gün üç cüz okunması ise hafızlığın kuvvetlenmesine daha çok katkı sağlar. Bununla beraber hatim yapmada sayıdan ziyade niteliğinde önemli olduğu göz ardı edilmemelidir.

İkinci mesele olarak çalışılan cüzler dinletilirken hafız olanlar tercih edilmelidir. Eğer çevresinde kendisini dinleyebilecek hafız yoksa ses kaydını açarak ezberini telefonuna okuyabilir. Daha sonra kaydettiği ezberini kendisi dinleyip hatalarını yine kendisi tespit edebilir.

Hatırlatacağımız üçüncü mesele, hafızın, tekrar sürecinde sayfa bağlantılarını sağlaması ve sayfanın son ayeti ile diğer sayfanın ilk ayetini birbiriyle ilişkilendirmesinin gerektiğidir. Hafız her cüz için sayfa başı ve sayfa sonu ayetlerini hatırlayıp söylemeye çalışmalıdır. Bunun için önce tüm sayfa başlarını sayıp daha tüm sonra sayfa sonlarını sayabileceği gibi her sayfa için sayfa başı ve sonu şeklinde aynı anda da sayabilir. Bu antrenman hafızın cüz içi sayfalarının kuvvetlenmesini sağlamaya yardımcı olacaktır.⁵⁹

Dördüncü mesele hafızın derslerini düzenli olarak dinletebilmesi için günlük programını ezber tekrarına göre şekillendirmesi gerektiğidir. Tekrar sürecinde araya giren dış etkenler bu süreci sekteye uğratabilir. Bu sebeple hafız, buna fırsat vermemeli, günlük programını cüzlerine göre ayarlamalıdır.

Bilindiği üzere hafızlığı tamamladıktan sonra kurstan ayrılan hafızlar ev ortamında kurs disiplinini sağlamakta güçlük çekmektedir. Bunu çözmek için kurstakine benzer şekilde

⁵⁵ Buharî, *Sahîh*, Fedâilü'l-Kur'an, 19, (No. 1927).

⁵⁶ Seyyid Bin Hüseyin el-Affani, *Zikir ve Kur'an Tilaveti* (İstanbul: Nebevi Hayat Yayınları, 2022), 23-31.

⁵⁷ Baş, *Kur'an'ı Okuma Okutma ve Anlama Üzerine*, 21.

⁵⁸ Müslim, *Sahîh*, Salatü'l-Müsafirîn, 1 (No. 544).

⁵⁹ Detaylı bilgi ve yöntemler için bk. Mahir Demirkol, *Hafızlıkta Cüz İçi Sayfaları Yönetme Yöntemleri* (İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları, 2022), 7-26.

kayıt tutabilir. Bu sayede takip çizelgeleri hafızın düzenli hareket etmesine ve hangi gün hangi cüzü dinletip ne kadar hata yaptığına varıncaya kadar durumunun farkında olmasını sağlayabilir.

Beşinci mesele hafızın ezberlerini yaptığı Mushaf'ı tekrar sürecinde değiştirmemesi ve tekrarlarını da hafızlık yaptığı Kur'an-ı Kerim üzerinden devam ettirmesidir.

Mushaflar değişik matbaalarda çeşitli hat ve şekillerde basılmaktadır. Bir sayfada 12 satır bulunan Mushaflar vardır. Ekseriyetle Mushafların 15 satır halinde basılmış olduğuna rastlanmaktadır. Kimi Mushaflarda ise Allah ismi ve Peygamber isimleri gibi isimler çeşitli amaçlara matuf olarak renkli basılmıştır. Bunun yanında daha başka şekillerde basılan Mushaflar da vardır. Hafızın Mushaf'ını değiştirmesi kodladığı ve gözüyle fotoğrafını çekerek aşinalık kazandığı sayfaların şekil açısından değişmesine sebep olur. Bu da sanki yeni bir ezber yapıyorum hissine kapılmasına neden olarak sayfayı yeniden kodlamasını gerektirir. Hafızların bu hususa dikkat etmeleri gerekir. Çünkü hafızın evinde, iş yerinde, arabasında, cebinde ya da herhangi bir yerde okuyacağı Mushaf'ı aynı baskı üzere olduğunda okuduğu yerler zihninde şekil açısından değişmeyecek ve yeniden farklı fotoğraf çekmek ve onu hafızasına almak zorunda kalmayacaktır. Kişinin hafızlık yaptığı Mushaf'ı yıpranmış, yırtılmış, dağılmış veya ayetler çizilmekten dolayı okunmaz hale gelmişse o zaman Mushaf'ının aynısından temin etmelidir. Ayrıca Mushaf'ını hafızlık yaptığı Mushaf'ın aynısının yenisiyle değiştirse dahi hafızlık yaptığı Mushaf'tan istifadeye devam etmeli, takıldığı, kodladığı ve hocasının çizip üzerinde işaretleme yaptığı yerlerden –varsakendisinin henüz düzeltmediklerini, yeni Mushaf'ına da işaretlemelidir. Bu durum hafızlık sürecindeyken yaptığı hataları görmesini sağlayacak, tekrar sürecindeyken de aynı hataları pekiştirmesini engelleyecektir.

Yanımızda bir Mushaf taşımak çoğu zaman tekrarı tamamlamaya yardımcı olur. Çünkü insanlar doğal olarak gün boyunca birden fazla randevu ile karşı karşıyadır. Bir yere gitmek için herhangi bir ulaşım aracında yarım saat ya da 1 saat, okuldaki ders aralarında bazen yarım saat veya daha fazla zaman harcarız. Bu esnada kısa da olsa boş vakitler ezber yapmak için kullanılabilir. Çünkü Kur'an-ı Kerim ezberi insanların vakitlerini ve gayretlerini tam olarak vermeden başaracakları basit bir iş değildir. Bu konuda İmam Nevevî (ö. 676/1277) şöyle demiştir: "Kur'an taşıyıcılarının ezberlediklerini muhafaza etmesi gece ve gündüz, yolculukta veya mukim iken kıraati arttırmaya çalışması gerekir."⁶⁰

Fakat bazı durumlarda hafızlıkta kullanılan Mushaf taşınamayacak kadar büyük olabilir ve o zaman cep boy ya da çanta boy denilen Mushaf devreye girer. Bu türden edinilecek küçük Mushafların da aynı hatla yazılmış olmasına dikkat edilmelidir. Hafızın boş vakitlerini bu şekilde verimli kullanması hıfzını muhafaza edip kuvvetlendirmesine yardımcı olacaktır.

Altıncı mesele hafızın ezberlerini tekrar ederken kendine uygun vakitleri belirlemesidir. Bu da şahıstan şahsa değişir. Bazıları için seher vakti, bazıları için sabah namazından sonra, bazıları için ise akşam vakitleri uygun olabilir. Genel olarak hafızların ezber tekrarında tercih ettikleri vakitler sabah namazı vaktidir.⁶¹ Sabahın erken saatleri günün en verimli ve motive edici saatleridir. Ezber tekrarı için gecelerden istifade etmek de çok faydalıdır. Ayet-i kerime: "Şüphesiz ki gece kalkışı hem daha tesirli hem okuyuş bakımından daha elverişlidir"⁶² buyrulur. Bu doğrultuda sabahın erken vakitleri ve yatsıdan sonrası ezber için en elverişli zaman gibi gözükmektedir. Bununla beraber hıfzını tekrar

⁶⁰ Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref en-Nevevî, *et-tıbyan fi hameleti'l-Kur'an*, (Beyrut: Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, 1996), 11-12.

⁶¹ Ramazan Gürel - Umut Kaya, "İlahiyat Fakültelerinde Hafızlık Çalışmaları: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği", *Hafızlık Eğitimi Üzerine Araştırmalar*, ed. Cemil Osmanoglu - Ömer Özbek (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019), 267-268.

⁶² el-Müzzemmil 73/6.

ederken her gün aynı saatleri tercih etmek kişinin disipline olmasını ve daha çok verim almasını sağlayacaktır.

Yedinci mesele müşabih ayetlere karşı önlemler almasıdır. Müşabih ayetler birbirinin birebir aynısı veya benzer ayetlerin oluşturduğu ayet grubudur. Bu kelime tefsir usulündeki müteşabih kelimesi ile karıştırılmamalıdır. Burada müşabih kavramı ile sadece lafzî benzerlik kastedilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de yaklaşık iki bin ayet bir yönden de olsa bir başka ayete benzemektedir. Bir suredeki bir ayet başka surede sadece bir kelimeyle diğerinden farklılık arz ederek yer alabilmektedir. Bazen bu farklılık sadece bir harfle de olabilir. Böyle bir durum ilk başta ezberleme açısından kolaymış gibi gözükse de ezberlerin birikip çoğalmasıyla hafızın ezberlediği yerleri iyice zihnine yerleştirmemesi ve ayetler arasındaki benzerliklerin farkında olmaması işi daha da zorlaştırabilir. Hafız, herhangi bir ayeti ezberlediği zaman buna benzer bir ayetin daha önce geçtiğini fark etmesi durumunda iki ayeti dikkatlice karşılaştırması ve aralarındaki farkı düşünmesi gerekir. Bu karşılaştırmada tefsirlere müracaat ederse ayetlerin arasındaki farklılıkların çok açık bir şekilde izah edildiğini görecektir.⁶³ Bununla birlikte müşabih ayetlere rastlanılan yerlerde boşluk varsa ayet kenarına yoksa karşı sayfa kenarlarında bulunan boşluklara veya diğer ayetin geçtiği müşabih ayetlerin sayfa kenarlarına bu ayetler farklı kısımlarıyla not edilmelidir. Ayrıca diğer müşabih ayetlerin cüz ve sayfa numaralarının bu ayetlerin kenarlarına yazılması da faydalı olacaktır. Bu notlar hafızın müşabih ayetlerde takılma oranını azaltmasına yardımcı olacaktır. Henüz hafızlık aşamasındayken bu ayetlerde meydana gelen takılmalar normal karşılanmalı, hafızlık bittikten sonraki süreçte ise bahsettiğimiz not almalar ile minimum seviyeye indirilmelidir. Birbirine benzeyen ayetleri ilk aşamada hafızada tutmak her zaman kolay olmayabilir. Bunu kolaylaştırmak için bu meselenin müstakil olarak ele alındığı bazı eserlere müracaat edilmesi faydalı olacaktır.⁶⁴

Sekizinci mesele tekrar aşamasında duyu organlarından azami düzeyde yardım almaktır. Ezberi tekrar ederken duyu organlarının çok büyük önemi vardır. Ezber tekrarı aynı anda ne kadar çok duyu organına hitap edilirse ezberin kalıcılığı o ölçüde artacaktır. Ancak bu konuda farklı görüşleri ifade eden araştırmalar da mevcuttur.⁶⁵

Sayfa tekrar edilirken mutlaka Mushaf'a bakılarak çok kısık ya da çok yüksek olmayan bir sesle okunmalıdır. Bu sayede görme ve işitme duyuları birlikte kullanılmış olur. Bu iki hususun ezberlemede ihmal edilmemesi gereken durumlar olduğu belirtilmiştir.⁶⁶ Sesli ve sessiz okurken aşırılığa gidilmemeli, itidale rivayet edilmelidir. Bu konuda Hz. Peygamber'in (s) Kur'an'ı kısık sesle okuyan Hz. Ebu Bekir'e sesini biraz yükseltmesi, yüksek sesle okuyan Hz. Ömer'e ise sesini biraz alçaltması konusunda uyarıları olmuştur.⁶⁷

Eğer kalıcılığın daha da artması isteniyorsa bunlara ilaveten tekrarlanacak ezber yerlerinin yazılmasında da fayda vardır. Nitekim Osmanlılar döneminde de imla ve ezberlemede öğrencilerin mükâtebe yani ayetleri yazma yöntemi ile hafızlık yaptıkları kaydedilmiştir.⁶⁸ Fakat bu uygulama, anadili Arapça olan yazısı düzgün, okunaklı ve kolayca

⁶³ Sercani, *Kur'an'ı Nasıl Ezberlersin?*, 88.

⁶⁴ Bu konuda okunacak kitaplar için bk. Muhammed Fuat Abdülbaki, *el-Mü'cemü'l-müfehres li elfazi'l-Kur'âni'l-Kerîm (Kur'an-ı Kerîm Fihristi)* (Kahire: Darül Hadis, 1996); Siraç Salih Melaïke, *Delilü'l-ayat müteşabihetü'l-elfaz fi kitabillahi'l-aziz*, (Demmam: Dâru İbnü'l-Cevzî, 2017); Cemal Abdurrahman Ebu Hamid, *el-İkaz li tezkiri'l-huffaz bi'l-ayati'l-müteşabiheti'l-elfaz*, (Kahire: Merkezü Ammi'l-Ensari's-Sünne, 1425/2004); Mehmet Tüfekçioğlu, *Hafızlar ve Hafız Olmak İseyenler İçin Kur'an-ı Kerim'de Lafzı Müteşabih Ayetler* (İstanbul: Saadet Yayınevi, 2013).

⁶⁵ Görener, "Kur'an Ezberinin Anatomisi: Bir Süreç Değerlendirmesi", 44. Bu konuda bk. Ömer Özbek "Çoklu Zeka Uygulamaları ve Hafızlık Eğitimi", *Hafızlık Eğitimi Üzerine Araştırmalar*, ed. Cemil Osmanoğlu - Ömer Özbek (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019), 203-246.

⁶⁶ Yavuz Fırat, "Kur'an Öğretimi ve Hafızlık Eğitimi Üzerine Bazı Düşünceler" *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23 (2007), 563-564.

⁶⁷ Ebû Davûd, *Sünen*, 1/305 vd.

⁶⁸ Mustafa Kara, "Hafızlık - Meal/Tefsir İlişkisi", *Çeşitli Yönleriyle Hafızlık*, (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2021), 174.

yazabilme becerisine sahip öğrenciler için tavsiye edilebilir.⁶⁹ Buradan yazmak konusundaki tavsiyenin her ayet veya sayfa için değil sadece hafızın gerek telaffuz gerekse hatırlamakta ekseriyetle zorluk çektiği yerleri yazmak olduğu anlaşılmaktadır.

Dokuzuncu mesele hafızlığın yapılması için ezberin zihne yerleşeceği bir zaman ayrılmasıdır. Günümüzde hafızlığını vaktinden evvel bitiren birçok kimsenin vaktinde bitirenlere göre tekrar yapma isteğinin daha az olduğu görülmektedir. Bunun nedeninin hızlı bir şekilde yapılan bu ham sayfaların yeterince tekrar edilemeyip bir sonraki hatimde normal has değil de hafızlık diliyle zor has kategorisinde yer alması olduğu ifade edilmiştir.⁷⁰ Hafızlık adeta bir yarış halinde yaptırılmakta ve öğrenci hafızlığını tanınan süre içerisinde bitirmek zorunda bırakılmaktadır. Aile ve hocaların kısıtlı bir zamanı işaret etmeleri halinde öğrenci hafızlığını niteliksiz bir şekilde bitirmeye yönelecektir. Bu yüzden ders verirken sayfaları çok hızlı okuyacak ve bir sonraki dönüşünde yükleneceği ekstra sayfalar için yanlış telaffuzlar yapabilecektir. Böylece hafızlığın sağlanması daha da zor bir hal alacaktır.⁷¹ Hafızlıktan sonra düzenli bir şekilde yapması gereken tekrarlar ve hafızlığını muhafaza uygulamalarını yapması daha da zorlaşacaktır.

Yaptığı bir araştırmada bu konuyla ilgili olarak Baş, ilk ezberlemenin son derece önemli olduğundan ezberlenen cümle ve ayetlerin doğru ve sağlam ezberlenmesi tavsiye etmiş, ilk başta doğru ve sağlam ezberlenmeyen metinleri sonraki tekrarlarla düzeltmenin ve sağlamlaştırmanın o metni yeniden ezberlemekten daha zor olacağını⁷² belirtmiştir.

Son olarak ifade edelim ki, normal bir hafız iki ya da üç okumada bir sayfayı hatasız okuyacak hale getirmiş olmalıdır. Bu seviyeye geldiğinde onun bir sayfayı tekrar etmesi üç dakikasını alır. 3 dakika cüzdeki sayfa sayısı ile çarpılacak olursa $3 \times 20 = 60$ dakika bulunur. Bu bir saate tekabül eder. Hafızın iş ve mesleği ne olursa olsun ya da o, kendisini meşgul edecek durumlardan hangisi ile karşı karşıya kalmış olursa olsun fark etmemektedir. Gün içinde herkesin hafızlığı muhafaza için yukarıda bahsedilen şekilde okumaya ayırabileceği bir saati elbette olur ve kişi aradığında bu zamanı bulabilir.

Hafızlık sürecinde çalışkanlığı ile öne çıkmış hatta derece almış hafızların dahi kimi zaman düzenli tekrar yapmadığı bilinmektedir. Burada bahsettiğimiz örnekler kendi özel durumları ile ilgilidir. Önceki süreçte çalışkan ve hafızlıkta iyi kimseler olmak tek başına yeterli olmaz. Hafızlık tekrarını sürekli yapmak ve nihayetinde bu dünyadan hafız olarak ayrılmak için Kur'an'a aşk derecesinde bağlı olmak gerekir. Kur'an aşkı kalbini doldurmuş olan kişi mutlaka 24 saatinden bir saatini ona ayıracak ve günlük bir cüzü yapacaktır. Bir cüz ezber okuyan da ayda bir hatmi tamamlayacağından hayat boyu onu unutmayacaktır.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim İslâm dininin en önemli kaynağı olduğu için onun ezberi çok önemlidir. Ezberlenen ayetlerin unutulmaması da bu kaynaktan ömür boyu muhafaza için bir zarurettir. Her ne sebeple olursa olsun unutulduktan sonra hafızlığın tekrar kuvvetlendirilmesi ve bir daha unutulmaması önem arz etmektedir. Bunun için bu çalışmada muhafaza konusunda bir takım uygulamalar ve hemen akabinde tavsiyeler verilmeye çalışılmıştır. Üzerinde durulan esas konu muhafazanın sağlanması olduğundan hafızlıkla ilgili diğer süreçlere temas edilmeyip muhafaza sürecine daha çok yer verilmiştir. Bu cümleden olarak hafızların ezberlerini muhafaza etmeme nedenleri üzerinde durulup alternatif uygulamalar ve tavsiyelerle muhafaza sürecine katkı sunmak konusuna dikkat çekilmiştir.

"Hıfzı Korumanın Önemi -Bazı Uygulama ve Tavsiyeler-" konusunun işlendiği bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

⁶⁹ Ömer Özbek, "Dünyada Hafızlık Yöntem Örnekleri", *Bilimname: Düşünce Platformu*, 29 (Şubat 2015), 198.

⁷⁰ Mahir Demirkol, *Hafızlığın Yol Haritası*, (İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları, 2022), 14.

⁷¹ Mahir Demirkol, *Akademik Hafızlık'ta Aile, Çocuk ve Hoca İlişkileri*, (İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları, 2021), 51.

⁷² Baş, *Kur'an'ı Okuma Okutma ve Anlama Üzerine*, 45.

• Hz. Peygamber'den (s) bu yana Kur'an yazıya geçirilmiş olsa da muhafazasında sözlü kültür öncelikli ve önemli bir unsur olmuştur.

• Türkiye'de hafızlık yapma metotları hemen her yerde aynı olmasına rağmen, hafızlığı bitirdikten sonraki tekrar aşamasındaki uygulamalarda farklılıklar olabilmektedir.

• Hafızlıkta tekrar süreci de Kur'an'ı ezber sürecindeki gibi kişiye göre değişebilmektedir. Hafızlık eğitimini tamamlayan hafızlar kendileri için bir tekrar programı hazırlamalıdır. Bunun için Diyanet İşleri Başkanlığı'nca hazırlanmış olan hafızlık tekrar programından faydalanılabilir.

• Muhafaza konusunda mevcut uygulamaların yanında ebeveynler ve öğretmenlere de önemli sorumluluklar düşmektedir. Çocuğunun hafız olmasını arzu eden anne ve babaların hafızlığı muhafaza konusunda mesleki yönlendirmelerle muhafaza sürecine katkıda bulunması bu süreci olumlu etkileyecektir. Keza bu süreçte hafızlık bilinciyle yetişmesi ve bunu sürdürmesi konusunda hocalar da üzerine düşen görevi yerine getirmelidir.

• Hafızlar çalışmamızda da bahsettiğimiz çeşitli nedenlerden dolayı hafızlıklarını kaybedebilmektedirler. Fakat birkaç istisnai durum dışında hiçbir neden hafızlığı koruyamama konusunda geçerli neden sayılmamaktadır. Hafız olmayı başaran her insan gerekli motivasyon, zaman ve mekânı kendisine sağladığında onu muhafaza etmeyi de başaracaktır.

• Her dönemde olduğu gibi günümüzde de hafızlığa karşı rağbet vardır. Fakat hafız olmak için harcanan emekler kimi zaman muhafaza sürecinde heba olmaktadır.

• Hafızlığın korunması için en önemli tedbirin Kur'an'ın sağlam bir şekilde ezberlenmesi olduğu göz önünde bulundurulmalı, ezber için harcanan zamanın boşa gitmemesi ve hafızlığın korunması için neler yapılabileceği önceden planlanmalıdır.

• Hafızlığını tamamlayan talebelerin ezberlerini kullanabilecekleri bir alanda görev almaması, ezber manasında hıfzlarını tamamlamış olsalar bile bu ezberlerini büyük oranda kaybetmelerine neden olmaktadır.

• Mevcut hafızlık sistemlerindeki eksikliklerden biri henüz ezber aşamasındayken yapılan ezberin koruma altına alınmamasıdır. Henüz ezber aşamasındayken hıfzı muhafazaya yönelik tekrar programları düzenlenmesi yapılan ezberin unutulmaması bakımından faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim

Abdülbaki, Muhammed Fuat. *el-Mü'cemül müfehres li elfazi'l-Kur'âni'l-Kerîm (Kur'ân-ı Kerîm Fihristi)*. Kahire: Darül Hadis, 1996.

Affani, Seyyid bin Hüseyin. *Zikir ve Kur'an Tilaveti*. İstanbul: Nebevi Hayat Yayınları, 2022.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah es-Şeybânî, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnavut ve diğerleri, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421.

Akdemir, Mustafa Atilla. "Kur'an Ezberinde Kalite İhtiyacı ve Donanımlı Hafızlık". *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 13 (2010) 21-40.

Algur, Hüseyin. "Hafızlık Eğitimi Alan Bireylerin Gözüyle Türkiye'de Hafızlık Eğitimi (Nitel Bir Araştırma)". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/8 (2018): 67-105.

Askalanî, İbn Hâcer. *Fethü'l-bârî şerhu sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru'l-Mârifetü'l-Mîniyye, 1426.

Baş, Erdoğan. *Kur'an'ı Okuma Okutma ve Anlama Üzerine*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Basım. 2022.

Bigiyef, Musa Carullah. *Kur'an ve Mushafın Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.

Bilgin, Vejdî. "Psiko-Sosyal Açıdan Hafızlık: Orta Yaş Erkek Hafızlar Üzerinden Bir Değerlendirme". *Çeşitli Yönleriyle Hafızlık Eğitimi*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2021.

Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmi'u's-sahîh*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1419.

Nebi Bozkurt, "Hafız", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (DİA)*, 15. cilt, İstanbul, 1997, 74-78.

Cebeci, Suat - Ünsal, Bilal. "Hafızlık Eğitimi ve Sorunları". *Değerler Eğitimi Dergisi* 4/2 (2006), 27-52.

Çakır, Mesut - Horoz, Yavuz. "Hafızlığı Teşvik Eden Hadisler Üzerine Genel Bir Değerlendirme". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 9 (2018), 118-140.

Çimen, Abdullah Emin. "Hafızlık Müessesesi, Ülkemizdeki Hafızlık Çalışmalarıyla İlgili Bazı Değerlendirmeler ve Hafızlığın Sağlamlaştırılmasında Bir Metot Denemesi". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 18 (2007), 91-166.

Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. Ankara: İSAM Yayınları, 2. Basım. 2019.

Demirci, Muhsin. *Kur'an Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 13. Basım. 2020.

Demirkol, Mahir. *Hafızlığı Kodlama Metotları*. İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları, 2020.

Demirkol, Mahir. *Akademik Hafızlık'ta Aile, Çocuk ve Hoca İlişkileri*. İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları, 2. Basım. 2021.

Demirkol, Mahir. *Hafızlıkta Cüz İçi Sayfaları Yönetme Yöntemleri*. İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları, 2022.

Demirkol, Mahir. *Hafızlığın Yol Haritası*. İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları, 2022.

DİB, Hafızlık Tekrar Programı, Erişim 07.06.2023.
<https://egitimhizmetleri.diyaret.gov.tr/Documents/Hafizliktekrarprogrami20-202015.pdf>.

Duman, M. Zeki. *Nüzulünden Günümüze Kur'an ve Müslümanlar*. Ankara: Fecr Yayınları, 6. Basım. 2016.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, es-Sünen, Beyrut: Dâru'l-Mârifetü'l-Mîniyye, 1422.

- Ebu Hamid, Cemal Abdurrahman. *el-İkaz li tezkiri'l-huffaz bi'l ayati'l müteşabiheti'l-elfaz*. Kahire: Merkezü Ammi'l-Ensari's-Sünne, 4. Basım, 1425/2004.
- Eğin, Osman - Öresin, Hüseyin. *Hafızlık Risalesi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım. 2017.
- Fırat, Yavuz. "Kur'an Öğretimi ve Hafızlık Eğitimi Üzerine Bazı Düşünceler". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 23 (2007), 549-568.
- Fırat, Yavuz. *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Hacıvevizade İlim ve Kültür Vakfı, 2018.
- FMN, Memurlar Net Forum Hafızlık Koruma, Erişim 05.06.2023. <https://forum.memurlar.net/konu/cevap/da7e4b9a-53d3-e111-9ef8-14feb5cc13c9>.
- FOZK, Google Play Ferhat Özçelik Zinciri Kıрма, <https://play.google.com/store/apps/details?id=ferhat.ozcelik.zincirikirma&hl=tr&gl=US>. Erişim 05.06.2023.
- Görener, İbrahim. "Kur'an Ezberinin Anatomisi: Bir Süreç Değerlendirmesi". *Hafızlık Eğitimi Üzerine Araştırmalar* (Ed. Cemil Osmanoğlu - Ömer Özbek). 41-55. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019.
- Gürel, Ramazan - Kaya, Umut. "İlahiyat Fakültelerinde Hafızlık Çalışmaları: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği". *Hafızlık Eğitimi Üzerine Araştırmalar* (Ed. Cemil Osmanoğlu - Ömer Özbek). 247-295. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019.
- Heyet. "Hafızlık Sürecinde Anne Babalara ve Eğitimcilere Yol Haritası". Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, 2019.
- İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- Kara, Mustafa. "Hafızlık-Meal/Tefsir İlişkisi" *Çeşitli Yönleriyle Hafızlık*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2021.
- LHJS, Life Hacker, Jerry Seinfelds, Erişim 05.06.2023. <https://lifehacker.com/jerry-seinfelds-productivity-secret-281626>.
- Madazlı, Ahmet. "Öğrenilen, Ezberlenen Sure ve Ayetleri Unutmak". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 3 (1986), 269-282.
- Melaïke, Sıraç Salih. *Delilü'l-ayat müteşabiheti'l-elfaz fi Kitabillahi'l-aziz*. Demmam: Dâru İbnü'l-Cevzî, 2017.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-sahîh*, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1422.
- Nevevî, Ebû Zekerıyya Yahya b. Şeref. *et-Tıbyan fî hameleti'l-Kur'an*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1996.
- Osmanoğlu, Cemil - Aslan, Ferda. "Hafızlık Öğrencilerinin Çalışma Alışkanlıkları Üzerine Bir Araştırma". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 47 (2019), 175-232.
- Özbek, Ömer. "Dünyada Hafızlık Yöntem Örnekleri". *Bilimname: Düşünce Platformu*. 29 (Şubat 2015): 183-209.
- Özbek, Ömer. "Çoklu Zekâ Uygulamaları ve Hafızlık Eğitimi", *Hafızlık Eğitimi Üzerine Araştırmalar* (Ed. Cemil Osmanoğlu - Ömer Özbek). Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019.
- Salıhoğlu, Ziya. *İdeal Hafız'ın El Kitabı*. İstanbul: Yasin Yayıncılık, 2010.
- Sarı, Mehmet Ali. *Kur'an Tilavetinde Türk Tavrı ve Merhum Temsilcileri*. İstanbul: Mihrabad Yayınları, 2. Basım. 2023.
- Sercani, Ragıp. *Kur'an'ı Nasıl Ezberlersin?* İstanbul: Beka Yayıncılık, 2019.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 25 cilt, Kahire: Dâru hicr, 1422/2001.

- Temel, Nihat. "Kur'an Talimi ve Hafızlık Eğitimi". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*. 18 (2007), 35-60.
- Tirmîzî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *es-Sünen*, Kahire: Dâru'l-hadis, 1419.
- Toker, İhsan. *Hafızlık Anlam ve Deneyim*. Ankara: Fecr Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Tüfekçioğlu, Mehmet. *Hafızlar ve Hafız Olmak İsteyenler İçin Kur'an-ı Kerim'de Lafzı Müteşabih Ayetler*. İstanbul: Saadet Yayınevi, 2013.
- Yüksel, Ali Osman. *İbn Cezeri ve Tayyibetün'n-neşr*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Basım. 2016.
- Zeydân, Abdülkerîm. *el-Medhal li-dirâseti's-şerî'ati'l-İslâmiyye*, Bağdad: Matbaatü Selmân el-A'zamî, 1976.
- Zürkani, Muhammed Abdülazim. *Menahilü'l-irfan fi ulumi'l-Kur'an*. thk, Ahmed Şemdüddin. Beyrut: Darü'l-Fikr, 1988.